

หลักธรรมที่ใช้จัดกิเลสในสามัญญผลสูตร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงแรงจูงใจ และเป้าหมายของการบวชไว้อย่างชัดเจนแล้ว ได้ตรัสต่อไปอีกว่า“เมื่อบวชแล้วสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาท และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ประกอบด้วย กายกรรมวจีกรรมที่เป็นกุศล คัมภีรทวารในอินทริยทั้งหลายประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้ สันโดษ” จากพระธรรมเทศนาดังกล่าวแล้วนี้ ย่อมแสดงว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ จะให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบว่า ผู้ที่บวชเข้ามาเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว จะต้อง ปฏิบัติตนอย่างใดบ้าง จะต้องละเว้นการปฏิบัติอย่างใดบ้าง และผลหรืออานิสงส์ของการบวชเป็น พระภิกษุคืออะไร เพื่อละกิเลส และอาสวะกิเลสได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้กำหนดหัวข้อ ศึกษาในบทที่ ๓ ไว้ดังนี้

- ๓.๑ นิยาม ความหมายของกิเลส
- ๓.๒ หลักธรรมที่ใช้จัดกิเลสในสามัญญผลเบื้องต้น
- ๓.๓ ศีลเพื่อจัดกิเลสในสามัญญผลเบื้องต้น
- ๓.๔ หลักธรรมที่ใช้จัดกิเลสในสามัญญผลเบื้องกลาง
- ๓.๕ สรุป

กิเลส คือ รากะ โทสะ และโมหะ ท่านเรียกว่า กิเลสเพียงดั่งเนิน (อังกณะ) เพราะยังจิตให้

ลาดต่ำ ไน้มเอียงไปสู่ที่ต่ำ^๑

กิเลส เป็นสิ่งมัวหมอง ทำให้บุคคลมัวเมา หมดสง่าราศี ไม่ผ่องใส ไม่รุ่งเรือง ถูกรากะและ โทสะปกคลุม ถูกอวิชชาหุ้มห่อ ยืนดิ้นรนที่น้ำรัก ดื่มสุราและเมรัย เสพเมถุน เป็นคนมืดบอด ยินดีทอง และเงิน ดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ อุปกิเลสที่เป็นเหตุให้บุคคลมัวหมอง ไม่สง่า ไม่ผ่องใส เป็นที่รู้กันว่า ไม่บริสุทธิ์ เป็นทาสแห่งตัณหา ถูกตัณหา ชักนำไปสู่สภาพหยาบเจริญเติบโต ย่อมยินดีการเกิดใหม่ เพราะฉะนั้นกิเลส หรืออกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุแห่งจิตตูปบาท การขัดเกลากิเลส หรือละกิเลส

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/-/๒๐.

จึงเป็นเหตุแห่งการหลีกเลี่ยงความชั่ว เหตุแห่งการไปสู่ความเจริญ และเหตุแห่งความดับสนิทในวิมุตตนิมิต^๒

ธรรมชาติใด มีสภาพเศร้าหมองเร่าร้อน และทำให้สัมปยุตตธรรมเศร้าหมองเร่าร้อน ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กิเลส^๓ ธรรมที่ชื่อว่ากิเลสนี้เป็นสภาพธรรมที่ทำให้เศร้าหมอง และเร่าร้อนหมายความว่า ตนเองก็เศร้าหมอง และเร่าร้อน และทำให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยต้องเศร้าหมอง และเร่าร้อนไปด้วย เช่น กิเลสใดเกิดร่วมกับจิต และเจตสิกอื่นใด ก็ย่อมทำให้จิต และเจตสิกอื่นนั้นเศร้าหมองและเร่าร้อนไปด้วย^๔ กิเลสยังเป็นเครื่องตรึงจิต และเป็นเครื่องผูกใจให้อยู่กับความเร่าร้อน คือ “กาม”

† ๑๕° ๕' ๖" "

ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ ๑) กิเลสกาม ๒) วัตถุกาม^๕

‡ ๑๖° ๕' ๖" "

กิเลสกาม คำว่า “กิเลส” โดยรูปศัพท์ หมายถึง ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ “กาม” หมายถึง ความใคร่ ความอยาก หรือสิ่งที่น่าปรารถนา ดังนั้น “กิเลสกาม” จึงหมายถึง ความชั่วที่แฝงอยู่ในใจ แล้วผลักดันให้ ทำสิ่งที่ผิด เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ปรารถนา^๖

กิเลสกามนั้นมีอยู่หลายประเภท เพื่อความเข้าใจง่าย จึงได้ประมวลลงในกิเลส ๑๐ ประการ อันเป็นหลักใหญ่ ๆ คือ

๑.๑) โลกกิเลส^๗ ได้แก่กิเลสที่ทำให้เกิดความพอใจ ความอยากได้

ก. รูปราคะ คือ ความใคร่ความยินดีพอใจในรูปภพหรือรูปमान มีความพอใจไปเกิดในรูปพรหม

ข. อรูปราคะ ความยินดีพอใจในอรูปภพหรืออรูปमान มีความยินดีพอใจไปเกิดเป็นอรูปพรหม^๘

^๒ ดูรายละเอียดใน พระบรมปริยัติวิธาน, แสงสว่างทางปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๔-๑๔๖.

^๓ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕๗๕/๓๘๐.

^๔ พระอาจารย์ ดร.ภักทันทะ อาสภมหาเถระ ธมฺมาจริยะ อัครมหากรรมฐานาจริยะ, วิปัสสนิฎฎิกา, (ชลบุรี: วัดภักทันทะ อาสภาราม, ๒๕๑๓), หน้า ๑๙๗.

^๕ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓/๗.

^๖ พิจิตร จิตวณโณ, อนุพุทธิกถาทีปนี ภาค ๔ โทษของกาม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔.

^๗ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๖/๓๑๒.

๑.๒) โทสกิเลส^๙ คือ กิเลสที่ทำให้จิตใจของเรา เกิดความโกรธหรือความพยาบาท เป็นต้น ได้แก่ กิเลสที่ทำให้เป็นคนดุร้ายทารุณเหยียดหยามโหดเป็นอันธพาล พยาบาทอาฆาตปองร้ายกัน ประหัตประหารฆ่ากัน ทำให้เป็นคนเนรคุณ เป็นต้น ตลอดจนจนถึงทำให้ไม่พอใจไม่ชอบใจในการปฏิบัติ หรือในเพื่อนผู้ปฏิบัติธรรมร่วมกัน ในญาติโยม ในที่อยู่ ในอาหาร ในครูบาอาจารย์ เป็นต้น นี่เป็นลักษณะของโทสะ

๑.๓) โมหกิเลส^{๑๐} คือ กิเลสที่ทำให้เกิดความมัวเมาลุ่มหลง มีอาการมึตบอด ได้แก่ สภาวะที่มีมึตบอดบังปัญญา มิให้เห็นจตุราริยสังขธรรม คือ อริยสัจ ๔ โมหกิเลสก็คือ อวิชชาความไม่รู้ นั่นเอง ถามว่า ไม่รู้อะไร ตอบว่า ไม่รู้อริยสัจ ๔ คือ (๑) ไม่รู้ทุกข์ (๒) ไม่รู้เหตุให้เกิดทุกข์ (๓) ไม่รู้นิโรธความดับทุกข์ (๔) ไม่รู้หนทางแห่งความดับทุกข์

๑.๔) มานกิเลส^{๑๑} คือ กิเลสอันเป็นเหตุให้ถือตัว มานะนี้จัดเป็นกิเลสเพราะเมื่อตามสภาวะ ย่อมเป็นการปฏิบัติผิด โดยยึดเอารูปนามขั้น ๕ มาเป็นเราเป็นเขา จึงเป็นเหตุให้ตกอยู่ในวัฏฏทุกข์ประการหนึ่ง มานกิเลสนี้ แบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๆ ได้ ๒ ส่วน คือ

ก. อยาถวามานะ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง อันได้แก่

ตนเป็นคนชั้นสูง แต่ถือว่าตนเป็นคนชั้นกลาง

ตนเป็นคนชั้นสูง แต่ถือว่าตนเป็นคนชั้นต่ำ

ตนเป็นคนชั้นกลาง แต่ถือว่าตนเป็นคนชั้นสูง

ตนเป็นคนชั้นกลาง แต่ถือว่าตนเป็นคนชั้นต่ำ

ตนเป็นคนชั้นต่ำ แต่ถือว่าตนเป็นคนชั้นสูง

ตนเป็นคนชั้นต่ำ แต่ถือว่าตนเป็นคนชั้นกลาง

อยาถวามานะทั้ง ๖ ประการนี้ พระโสดาบันบุคคลละได้โดยเด็ดขาดแล้ว เพราะเป็นกิเลสที่หยาบมาก

ข. ยาถวามานะ ความถือตัวอันเป็นไปตามความเป็นจริง อันนี้ได้แก่

ตนเป็นคนชั้นสูง ก็ถือว่าตนเป็นคนชั้นสูง

ตนเป็นคนชั้นกลาง ก็ถือว่าตนเป็นคนชั้นกลาง

ตนเป็นคนชั้นต่ำ ก็ถือว่าตนเป็นคนชั้นต่ำ

^๙ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒๓.

^{๑๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๗/๓๑๓.

^{๑๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๘/๓๑๓.

^{๑๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๘/๓๑๔.

ยาถวามานะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นกิเลสที่ประณีตกว่ายาถวามานะ แม้แต่พระสกทาคามีพระอนาคามีบุคคล ซึ่งเป็นพระนิพพานมาสองสามครั้งตามลำดับแล้ว ก็ยังไม่สามารถละมานะเหล่านี้ได้เด็ดขาดเป็นแต่เพียงทำให้เบาบางลงเท่านั้น ต่อเมื่อใดได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงสามารถประหานกิเลสนี้ให้หมดสิ้นไปอย่างเด็ดขาด

๑.๕) วิทยุภิกิเลส^{๑๒} ได้แก่ สักกายวิทยุ คือความเข้าใจผิดในชั้น ๕ เข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เช่น ในการยืน เดิน นั่ง นอน ก็เข้าใจว่าตนเป็นผู้ยืน ผู้เดิน ผู้นั่ง ผู้นอน ความเข้าใจผิดเช่นนี้ ชื่อว่าสักกายะวิทยุ อันเป็นความเห็นผิดในความหมุนเวียนของวัฏฏะเรื่อง สักกายวิทยุนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังปรากฏในสังยุตตนิกาย ความว่า ท่านผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร รู้สึกละอายตนประหนึ่งถูกศาสตราวุธอันมีคม ทิ่มแทงอยู่บนศีรษะแล้ว พึงเป็นผู้มีสติไม่ประมาทอยู่เถิด เพื่อจะได้กำจัดเสียซึ่งสักกายวิทยุ อธิบายว่าเหมือนบุคคลผู้ถืออาวุธแหลมคมหรือว่าหอกปักคาอยู่ที่อก ถ้าบุคคลนั้นมีปัญญา ก็มีหน้าที่เพียรพยายามเพื่อจะถอนหอกนั้นออกจากอกยิ่งกว่าจะคิดไปทำธุระอย่างอื่น อีกประการหนึ่ง บุคคลผู้ถูกไฟเผาอยู่บนศีรษะได้รับความร่ำร้อนกระวนกระวายยิ่งนัก ถ้าบุคคลนั้นเป็นผู้มีสติดี ก็ต้องรีบที่จะดับไฟบนศีรษะตนเสียโดยเร็ว อุปมานี้ฉันใดสักกายวิทยุ ก็ฉันนั้น คือ บุคคลทั้งหลายต้องได้รับความเดือนร้อนวนเวียนอยู่ในวัฏฏทุกข์ โดยไม่อาจนับภพนับชาติได้ ก็ด้วยอำนาจสักกายวิทยุนั่นเอง ฉะนั้นผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนา จนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน สามารถทำลายสักกายวิทยุ ให้สูญสิ้นไปจากชั้นสันดานได้แล้ว ก็เท่ากับว่าถอนหอกที่ปักอกหรือดับไฟบนศีรษะของตนได้สำเร็จ

๑.๖) วิจิกิจฉากิเลส^{๑๓} คือ กิเลสที่ทำให้เกิดความสงสัยได้แก่ ธรรมชาติที่ทำให้เกิดความสงสัยทำให้ตัดสินใจลำบาก ได้แก่สงสัยในเรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามธรรมดาผู้ยังมีวิจิกิจฉาอยู่ ไม่ว่าผู้นั้นจะนับถือศาสนาพุทธหรือศาสนาไหนก็ตาม ย่อมสงสัยในพระรัตนตรัยอยู่เสมอ เช่น

ก. สงสัยในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้ามีจริงหรือ ถ้าพระพุทธเจ้ามีจริง พระองค์ตัดกิเลสได้จริงหรือ พระองค์ทรงคุณพิเศษ สามารถแสดงธรรมเพื่อที่จะยังสัตว์ให้พ้นจากวัฏฏสงสารได้จริงหรือ พระองค์ทรงพ้นจากทุกข์เสด็จเข้าสู่แดนอมตะมหานิพพานได้จริงหรือ ดังนี้ เป็นต้น

ข. สงสัยในพระธรรมแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า พระธรรมที่ทรงแสดงไว้นั้นจริงหรือ พระธรรมที่เร้นลับมองไม่เห็นต่าง ๆ เช่น เรื่องนรก สวรรค์ เรื่องมรรคผลพระ

^{๑๒} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๐/๓๑๔.

^{๑๓} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๑/๓๑๔.

นิพพานเป็นต้นนั้น มีอยู่จริงหรือ ถ้าปฏิบัติตามพระธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนไว้แล้ว จะได้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน จริงหรือไม่ เป็นต้น

ค. สงสัยในพระอริยสงฆ์ สาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าพระอริยสงฆ์มีจริงหรือ ถ้ามีจริงท่านสามารถดับกิเลสได้จริงหรือ ท่านสามารถได้บรรลุมรรคผลนิพพานจริงหรือ ผู้ที่ได้บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาจนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคล เป็นผู้เข้าสู่กระแสพระนิพพานได้เต็มอมตะรสกล่าวคือ พระนิพพานแล้ว ความสงสัยในพระรัตนตรัยดังกล่าวมา ก็จะมีขาดสิ้นไปจากชั้นสันดาน ทั้งนี้ก็เพราะว่าตนได้ประสบยอดของธรรมกล่าว คือ พระนิพพานแล้ว จึงมีความเชื่อมั่นอย่างจริงใจ ว่าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้ประเสริฐอย่างแน่แท้ เพราะสามารถทรงนำพระนิพพานอันเป็นอมตะธรรม มาเผยแพร่ให้ปรากฏแก่ชาวโลกได้ และในบรรดาธรรมทั้งหลายนั้น พระนิพพานได้ชื่อว่า เป็นยอดแห่งธรรม ก็เมื่อพระนิพพานอันเป็นยอดแห่งธรรมมีจริง เพราะตนได้ประสบพบเห็นด้วยตนเองมาแล้วอย่างนี้ เหตุไฉนธรรมอันพระองค์ตรัสไว้ จะไม่มีจริงเล่าพระอริยสงฆ์สาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็มีอยู่จริง ๆ เพราะการที่จะได้เป็นพระอริยสงฆ์ ก็โดยอาศัยการได้ลิ้มรสอมตะธรรม คือ พระนิพพาน ตนเองก็ได้ลิ้มรสพระนิพพานแล้วเหมือนกัน ฉะนั้นความสงสัยในพระอริยสงฆ์ก็เป็นอันหมดสิ้นไปด้วย เมื่อหมดความสงสัยในพระรัตนตรัย โดยเอาตนเองเข้าเป็นพยานแล้ว ก็จะมีจิตผ่องแผ้ว เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างหนักแน่น มีความเคารพบูชาในพระรัตนตรัยอย่างซาบซึ้ง เป็นผู้ที่มีมองเห็น

๑.๗) ถีนกิลเลส^{๑๔} คือ กิเลสที่ทำให้เกิดความท้อแท้ได้แก่กิเลสที่ทำให้จิตง่วงเหงา ท้อถอยถีนกิลเลสนี้ ย่อมมีอยู่ในชั้นสันดานของปุถุชน และพระเสขบุคคลเมื่อบรรลุพระอรหันต์ จึงจะสามารถกำจัดถีนกิลเลสเป็นสมุจเฉทปหานได้ หมายความว่า การที่พระอรหันต์ทั้งหลายยังมีการหลับนอนอยู่นั้น หาใช่เป็นไปตามอำนาจของถีนกิลเลสไม่ ที่แท้เป็นเพราะร่างกายของท่าน ได้ปฏิบัติหน้าที่มาระยะหนึ่งแล้ว ย่อมมีอ่อนเพลียหมดกำลัง จิตตภวังค์ไปเฉย ๆ ตามธรรมดาแห่งอุปาทินกสังขารซึ่งจะมีการพักผ่อนหลับนอนไปเป็นธรรมดา

อนึ่ง ถีนกิลเลสนี้ จะเกิดขึ้นในขณะที่จิตเป็น สสังขาริก คือ ในขณะที่จิตจับอารมณ์ไม่เข้มแข็ง เช่นในขณะที่ง่วงจวนจะหลับ เพราะในเวลาหลับนั้น จิตเป็นภวังค์ ซึ่งถีนกิลเลสไม่สามารถเกิดขึ้นร่วมได้ คือ ขอให้ท่านทั้งหลายเข้าใจไว้ว่า เวลาเรานอนหลับนั้นไม่ใช่ว่าถูกถีนกิลเลสเข้าครอบงำเวลาเรานอนหลับนั้น จิตของเราลงสู่ภวังค์จิตเป็นภวังค์อยู่ในห้วงแห่งภวังค์ ถีนกิลเลสเกิดร่วมไม่ได้ ถีนกิลเลสนี้จะเกิดร่วมได้ตอนเราง่วงหรือตอนตื่นนอนใหม่ ๆ หรือว่าเรารับประทานอาหาร ฉันทอาหารใหม่ ๆ เราไปเดินจงกรม นั่งสมาธิ ขณะนั้นถีนกิลเลสเกิดร่วมได้

^{๑๔} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๒/๓๑๕.

๑.๘) อุทธัจจกิลเลส^{๑๕} คือ กิลเลสที่ทำให้จิตใจฟุ้งซ่าน คิดมาก ได้แก่ สภาพที่ทำให้จิตใจให้ฟุ้งซ่าน จับอารมณ์ไม่แน่นอน หรือสภาพที่ไม่สามารถตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้นาน ๆ อุทธัจจะเป็นอกุศลชาติซึ่งเป็นเครื่องปิดกั้นความดีไม่ให้เกิดขึ้น พระอรหันต์เท่านั้นจึงจะละได้โดยเด็ดขาด ในกรณีนี้ ถ้าจะมีปัญหาว่าถ้าเช่นนั้น พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ซึ่งเป็นพระเสขบุคคลทั้งหลาย ก็จะมีอุทธัจจะอยู่ ทำให้สงสัยว่าเมื่อยังมีอุทธัจจะความฟุ้งซ่าน อันเป็นเครื่องกั้นความดี แล้วจะได้บรรลุเป็น พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีได้อย่างไร แก้ว ก็เพราะว่าในขณะที่มรรคผลจะเกิดขึ้นแก่ท่านแต่ละครั้ง ๆ สมาธิแห่งวิปัสสนาของท่าน จะมีกำลังเข้มแข็งเป็นอันมาก สามารถข่มอุทธัจจกิลเลสนี้ลงได้ชั่วขณะหนึ่ง และในขณะที่อุทธัจจกิลเลสนี้ดับลงไปนั่นเอง อริยมรรคอริยผลเบื้องต้น คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล ย่อมพลันจะเกิดแก่ท่านทันที ทำให้ท่านสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลได้เป็นลำดับมา แต่ยังไม่สามารถประหามุทธัจจกิลเลสนี้ได้อย่างเด็ดขาด ต่อเมื่ออรหัตตมรรคอุบัติเกิดขึ้น จึงจะสามารถประหามุทธัจจกิลเลสนี้ให้หมดไปจากชั้นธันดาน

๑.๙) อหิริกิลเลส^{๑๖} คือ กิลเลสที่ทำให้เกิดความไม่ละอายในการทำบาป เป็นสภาพที่ไม่ละอายต่ออกุศลทุจริต ย่อมเป็นที่รังเกียจแห่งบัณฑิตทั้งหลาย ในคัมภีร์อัฐสาลินีกถาว่าไว้ว่า ก่อนหลักที่เประอะเปื่อนไปด้วยอุจจาระ คนที่ฉลาดย่อมไม่ปรารถนาที่จะแตะต้อง เพราะเป็นของที่น่ารังเกียจ สะอิดสะเอียน ฉนใด อกุศลทุจริต ก็เช่นเดียวกัน บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ปรารถนาที่จะถูกต้อง เพราะมีใจหึงงลสู่ลัษชีธรรม คือ ความละอายแก่ใจ ในการที่จะแตะต้องอกุศลทุจริตอันเป็นบาปเป็นความชั่วนั้น ส่วนพาลชนถูกโมหะครอบงำ ย่อมสามารถทำอกุศลทุจริตได้โดยปราศจากความละอาย อันเป็นอลัษชีธรรม คือ สภาพที่ไม่ละอายไม่รังเกียจในอกุศลทุจริตนี้เรียกว่า อหิริกะ

๑.๑๐) อนอตตปปีเลส^{๑๗} คือ กิลเลสที่ทำให้เกิดความไม่กลัวในการทำบาป ได้แก่ สภาพที่ไม่เกรงกลัวต่ออกุศลทุจริต ซึ่งเป็นเหตุให้ต้องได้รับความทุกข์ในวัฏสงสาร ขึ้นชื่อว่าอกุศลทุจริตนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมมีความเกรงกลัวเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นสิ่งที่ให้ผลเป็นทุกข์ แก่ผู้ประพฤติเป็นอย่างมาก บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ปรารถนาที่จะแตะต้อง เพราะมีปัญหาที่ยังทราบด้วยดีว่า อกุศลทุจริตนี้ มีแต่จะให้ทุกข์ให้โทษอย่างเดียว มิให้คุณเลย ส่วนพาลชนถูกโมหะครอบงำจิต ย่อมสามารถทำอกุศลทุจริตได้โดยไม่มีความเกรงกลัวเลย สภาพที่ไม่เกรงกลัวต่ออกุศลทุจริตนี้ชื่อว่า อนอตตปปะ

^{๑๕} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๓/๓๑๕.

^{๑๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๔/๓๑๕.

^{๑๗} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๔๕/๓๑๕.

๖. ๖๖๖

วัตถุกาม หมายถึง วัตถุอันน่าใคร่ น่าปรารถนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กามคุณ แบ่งออกเป็น ๕ อย่าง^{๑๘} คือ

- ๒.๑) รูป คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เราเห็นได้ด้วยตา
- ๒.๒) เสียง คือ เสียงต่าง ๆ ที่เราได้ยินได้ด้วยหู
- ๒.๓) กลิ่น คือ กลิ่นต่าง ๆ ที่เราดมได้ด้วยจมูก
- ๒.๔) รส คือ รสต่าง ๆ ที่เรารับรู้ได้ด้วยลิ้น
- ๒.๕) โผฏฐัพพะ คือ สัมผัสที่เรารับรู้ได้ด้วยผิวหนัง

ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกสุขหรือทุกข์ อันเนื่องมาจากวัตถุกามหรือกามคุณ ๕ ล้วนมีแต่โทษภัยต่อใจคนเราทั้งสิ้น ตราบใดที่คนเรายังมีความคิดว่า กามคุณ ๕ เท่านั้นที่จะทำให้มีความสุข คนเราย่อมจะตั้งหน้าตั้งตาแสวงหาแต่กามสุขเรื่อยไปโดยไม่หยุดยั้ง ทั้งไม่รู้จักสอนใจตนเองได้ว่า จุดที่ “พอ” นั้นอยู่ตรงไหน เมื่อมุ่งหน้าแสวงหาต่อไปเรื่อย ๆ ไม่วันใดวันหนึ่งก็ต้องประสบปัญหา เพราะแต่ละคนก็มุ่งแสวงหาในสิ่งเดียวกัน จึงเกิดการเผชิญหน้ากัน หรือเกิดการแข่งขันแย่งชิงกันขึ้น

ครั้นแล้วกิเลสกามก็จะสอนให้แต่ละฝ่ายนำกลยุทธ์ออกมาใช้ในการต่อสู้กัน ชิงชัยกันทุกรูปแบบ เพื่อความเป็นผู้ชนะ ดังปรากฏให้เห็นอยู่ในโลกปัจจุบัน นับตั้งแต่การชิงไหวชิงพริบกันในด้านเศรษฐกิจระหว่างบุคคลหรือระหว่างประเทศ การคดโกง และการแก้แค้นกัน ไปจนถึงสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์กัน เหล่านี้ล้วนเป็นทางมาแห่งรูลีหรือกิเลสทั้งสิ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเรื่องโทษของกามไว้มากมาย เป็นต้นว่า “กามทั้งหลายตระการหวานชื่นใจ ย่อมย่ำยีจิตโดยรูปต่าง ๆ”

สรุป จากที่ได้พรรณนามาทั้งหมดนี้ น่าจะพอเป็นแนวทาง ชี้ให้เห็นได้แล้วว่า การใช้ชีวิตแบบฆราวาสนั้นตกอยู่ใต้อำนาจของกาม อันเป็นบ่อเกิดแห่งบาปอกุศลทั้งปวงส่วนชีวิตนักบวชนั้น มีโอกาสประพาสพรหมจรรย์ให้บริบูรณ์บริสุทธิได้ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งรูลี บรรพชาเป็นทางปลอดโปร่ง การที่บุคคลผู้ครองเรือนจะประพาสพรหมจรรย์ ให้บริบูรณ์บริสุทธิโดยส่วนเดียว ดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย”

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้มีความชำนาญ ธรรมดาว่านายแพทย์ที่มีความชำนาญนั้น เมื่อจะได้ยาขนานใดขนานหนึ่ง หรือวิธีรักษาอย่างใดอย่างหนึ่งแก่คนไข้ ก็ต้องตรวจดู

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๗/๓๑๔.

สมุฏฐานของโรคอย่างแน่นขัดเสียก่อนแล้วจึงวางยา หรือใช้วิธีรักษาให้ถูกกับสมุฏฐานของโรคนั้น ๆ แล้วคนไข้นั้นก็จะหายในที่สุดได้ เพราะความชำนาญของแพทย์ ขื่อนี้ฉันใด พระพุทธเจ้าก็เช่นนั้น เหมือนกันแต่พระองค์เป็นแพทย์ทางใจหรือจิตแพทย์ และจัดเป็น จิตแพทย์เอกของโลก พระองค์ได้ค้นพบว่าสัตว์โลกทุกจำพวกมีโรคร้ายอยู่ ๓ ชนิด ซึ่งก่อให้เกิดความทรมานความเดือดร้อน นานาประการแก่สัตว์โลก โรคร้ายทั้ง ๓ ชนิดนี้ ได้แก่กิเลส ๓ ชั้น ซึ่งแต่ละชั้นมีความร้ายแรง ต่างกัน

๑๐ "มัย" 'มัย' 'มัย' 'มัย'

๑) กิเลสอย่างหยาบ (วิตกกัมมกิเลส)^{๑๙} เป็นกิเลสที่แสดงออกมาทางกาย และทางวาจา เป็นกายทุจริตบ้าง วาจาทุจริตบ้าง ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตน และสังคมได้มาก จึงชื่อว่า หยาบ เพราะเป็นของบาปน่ารังเกียจ น่าเกลียด ทำลายล้างได้มาก และเห็นได้ง่าย ที่แสดงออกมาทางกาย ก็เป็นการเบียดเบียน การฆ่า การทำลายล้างผู้อื่น สัตว์อื่น จนบางครั้งก็กลายเป็นสงคราม หรือเป็นการโกงกิน ลักขโมย ปล้นสะดม หรือเป็นการประพฤติดิฉินในกาม ช่มชู้ ก่อความแตกแยก และความสับสนในครอบครัว หรือเป็นการดื่มสุราเมรัย และเสพของมึนเมา เสพของเสพติดให้โทษ ร้ายแรงต่าง ๆ เช่น เฮโรอีน เป็นต้น ส่วนที่แสดงออกมาทางวาจา ก็เป็นการพูดเท็จ หลอกลวงใส่ ความผู้อื่น หรือพูดคำหยาบไม่น่าฟัง ก่อให้เกิดความเจ็บใจแก่ผู้อื่น หรือพูดส่อเสียดให้ผู้อื่นแตกกัน ก่อความแตกแยกในสังคม หรือพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ รวมความว่า สังคมที่มีความวุ่นวาย และเดือดร้อนอยู่ในปัจจุบันนี้ส่วนใหญ่เกิดจากกิเลสอย่างหยาบทั้งสิ้น ในสามัญญผลสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงศีลเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ การบำเพ็ญทาน รักษาศีล และอบรมพัฒนา จิต เป็นกรรมดีโดยแท้ เพราะไม่มีโทษและเป็นที่ยอมรับทั่วไป ดังมีมาใน “ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวัฏฏสงสาร” ความว่า

บุคคลอื่นผู้ได้สดับพระสัทธรรมและเชื่อในกรรมเป็นต้น โดยเชื่อว่ากรรมดีย่อมเป็น ไบเบิกทางสู่ชีวิตที่ดีขึ้นในกามภูมิ เช่น เป็นเศรษฐี ขุนนาง หรือเทวดา เขาจึงทำกรรมดีด้วย อำนาจของกามุปาทาน และได้เกิดใหม่ในมนุษย์โลกและในเทวโลก เพราะความไพบูลย์แห่ง สุจริต^{๒๐}

^{๑๙} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **สัมมาทิฎฐิ**, หน้า ๒๑๑.

^{๒๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวัฏฏสงสาร**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๖.

๒) กิเลสอย่างกลาง (ปริยฐานกิเลส)^{๒๑} เป็นกิเลสที่กลุ่มมจติใจให้เดือดร้อน ไม่แสดงออกมาทางกายและทางวาจาเหมือนกิเลสอย่างหยาบ แต่กลุ่มมจติใจในจิต ทำจิตใจให้เดือดร้อน กระวนกระวาย ที่เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างกลาง ก็เพราะว่าไม่ร้ายแรงเหมือนกิเลสอย่างหยาบแต่ก็ไม่ละเอียดยเหมือนอาสวะหรืออนุสัยกิเลส กิเลสอย่างกลางนี้ เป็นประเภทอุปกิเลสที่ทำให้ใจมัวหมอง ให้สกปรกไม่ผ่องใส และเป็นกิเลสประเภทนิรวณ^{๒๒} คือ กิเลสที่ป้องกันจิตไม่ให้พัฒนา ทำจิตให้ไร้ความสงบสุข เช่นทำให้กลัดกลุ้มเร้าร้อนด้วยอำนาจราคะ หรือทำให้เคียดแค้นเจ็บใจด้วยอำนาจพยาบาท หรือทำให้ฟุ้งซ่านและรำคาญ หากความสงบใจไม่ได้ด้วยอำนาจอุทธัจจกุกกจจะ เป็นต้น กิเลสประเภทนี้เป็นตัวฆ่าสุขภาพจิต หรือเป็นตัวทำลายความสงบสุขของมนุษย์มากที่สุด และทำให้คนเป็นโรคจิตโรคประสาทมากที่สุด ซึ่งกำลังทวีมากขึ้นในเมืองใหญ่ ๆ ของโลก ปัจจุบันอันเป็นปัญหาสังคมที่กำลังเพิ่มขึ้นอย่างน่าวิตก ในสามัญญผลสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงสมาธิ หรือการปฏิบัติสมถกรรมฐาน เพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างกลาง

๓) กิเลสอย่างละเอียด (อาสวะ^{๒๓} และอนุสัยกิเลส)^{๒๔} เป็นกิเลสอนุสัย ซึ่งนอนสงบนิ่งอยู่ในสันดาน คือจิตใจของแต่ละบุคคล กิเลสกุ่มนี้ละเอียดมาก ที่ชื่อว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียด ก็เพราะสังเกตเห็นได้ยาก ไม่เหมือนกับกิเลสอย่างหยาบซึ่งเห็นได้ง่าย และไม่เหมือนกิเลสอย่างกลางซึ่งสามารถเห็นได้ อนุสัยกิเลสนี้นอนสงบนิ่งอยู่ในจิตใจ เหมือนตะกอนที่นอนอยู่ในก้นของภาชนะน้ำ คือ ปกติว่าน้ำที่มีตะกอน ถ้าตะกอนนั้นยังนอนอยู่ก็เป็นน้ำที่ใสสะอาด ใช้ดื่มหรือใช้อย่างอื่นได้ดี แต่ถ้าตะกอนฟุ้งขึ้นมา น้ำนั้นก็กลายเป็นน้ำสกปรก ใช้ดื่มก็ไม่ได้ จะใช้อาบหรือใช้ล้างภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ได้ เพราะเป็นน้ำสกปรกเพราะเป็นน้ำเสีย เป็นน้ำสกปรกเสียแล้วฉันใด จิตที่มีอนุสัยกิเลสนอนอยู่นี้ก็ฉันนั้น ถ้าอนุสัยไม่ฟุ้งขึ้นมาก็เป็นจิตที่สะอาดผ่องใสใช้งานได้ดี แต่ถ้าอนุสัยฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสอย่างกลางหรืออย่างหยาบแล้ว จิตนี้ก็จะเศร้าหมองสกปรก มีคุณภาพต่ำใช้การงานไม่ได้ดี และก่อให้เกิดทุกข์โทษต่าง ๆ ติดตามมา และการที่คนเราต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ก็เพราะอนุสัยกิเลสนี้เอง แม้กิเลสอย่างกลางอย่างหยาบก็มีรากเหง้ามาจากอนุสัยกิเลสนี้ อนุสัยกิเลสจึงเป็นบ่อเกิดแห่งโทษทุกข์ทั้งมวล ในสามัญญผลสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงปัญญาหรือการเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างละเอียด ดังมีคำกล่าวของพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ว่า

^{๒๑} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, **สัมมาทิฐิ**, หน้า ๒๑๐.

^{๒๒} ติสรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒-๑๑๓.

^{๒๓} ติสรายละเอียดใน ข.อ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๑๕/๒๒๒-๒๒๓.

^{๒๔} ติสรายละเอียดใน ข.อ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๓๐/๓๕๖-๓๕๗.

ผู้ที่ไม่เคยรู้จักกับการเจริญวิปัสสนา เพื่อให้เห็นทุกข์ตามสภาพความเป็นจริง มักจะเชิดชวยินดีความคิดและความเชื่อของตน ทั้งมีความหวังอยู่เสมอ ๆ ว่า จะได้พบความสุขรออยู่ข้างหน้าแม้ว่ากำลังเผชิญกับความทุกข์อยู่ก็ตาม เขาพอใจจะคิดว่าเขามีตัวตนอยู่ในโลกนี้ และหวังอยากจะมี ความมั่งคั่งร่ำรวย หลงผิดว่าความทุกข์เป็นความสุข ดังนั้น ความยึดมั่นของเขาจึงเพิ่มพูนขึ้นและพยายามทุกวิถีทางในการสนองความต้องการของตน จนบางครั้งไม่ลังเลจะฆ่า ลักทรัพย์ ฉ้อโกง หรือทำชั่วเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ^{๒๕}

สรุป จะเห็นว่า “กิเลส” นั้นเป็นลักษณะของใจคนเราที่เกิดความคิดชั่วขึ้นได้เองอยู่แล้ว ถ้าเราปล่อยปละละเลย ไม่อบรมขัดเกลา ก็มีแต่จะพอกพูนทวีมากขึ้น ๆ ครั้นเมื่อกิเลสถามมากระทบกับวัตถุทางใจคนเราซึ่งมีโลภะและโมหะเป็นเชื้อสำคัญอยู่แล้ว ย่อมจะเกิดความรู้สึกว่าวัตถุทางต่าง ๆ ล้วนน่าใคร่น่าปรารถนาไปหมด ถ้าได้วัตถุทางเหล่านั้นมาสมใจตนเองย่อมจะรู้สึกเป็นสุข จึงเกิดความเพียรพยายามแสวงหาวัตถุทางมาไว้ในครอบครองให้มากเท่าที่จะทำได้ ในที่สุดก็กลายเป็นความหลง ยึดมั่นถือมั่นอยู่กับวัตถุทางนั้น ๆ ในทำนองกลับกัน ถ้าพลาดหวังในวัตถุทางที่ตนปรารถนาคนเราก็จะรู้สึกเป็นทุกข์ หากไม่เกิดความรู้สึกหดหู่ ท้อแท้ หรือผิดหวังอย่างรุนแรง จนถึงกับทำลายตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ ไปเสียก่อน โทสะ โมหะ ทิฏฐิมานะ ตลอดจนความไม่ละเอียดและความไม่เกรงกลัวต่อความชั่วและบาปทั้งหลาย ซึ่งนอนเนื่องอยู่ในใจคนเราตลอดเวลา นั้น ก็จะกระตุ้นหรือหันเหความรู้สึกเป็นทุกข์นั้น มาเป็นความคิดประทุษร้ายเบียดเบียน รังแกผู้อื่นโดยประการต่าง ๆ จึงเกิดการสั่งสมบาปให้แก่ตนเองด้วยความโง่เขลาเบาปัญญาโดยแท้ นี่คือนิพพานแห่งกิเลสหรือกิเลสประการหนึ่ง

เมื่อพระพุทธองค์ทรงค้นพบโรคร้าย คือ กิเลสทั้ง ๓ ชั้นนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงประกอบด้วยาคือพระธรรม และทรงให้ยาถูกต้องกับสมุฏฐานของโรคนั้น ๆ ซึ่งจะนำมากล่าวให้เห็นชัดในข้อต่อไป แต่ในที่นี้จะได้กล่าวถึงความร้ายแรงของโรคร้าย คือ กิเลสทั้ง ๓ ชนิดนี้แต่ละอย่างให้ทราบเสียก่อน

↑ ๑๐ 'Uṇṇāṇa, Āḥāṇa èṇṇāṇa, Āḥāṇa

กิเลสแม้จะมีมาก แต่ก็มีต้นเค้ามาจากกิเลส ๓ สายเท่านั้น คือ สายโลภะ สายโทสะ และสายโมหะ อันเป็นตัวอุกุศลมูล ต้นเค้าหรือรากเหง้าของการทำชั่วต่าง ๆ โดยมีการก่อตัว

^{๒๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), นิพพานกถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๗.

ตามลำดับ เริ่มตั้งแต่อนุสัยกิเลส แล้วกลายเป็นปริยฐานกิเลส แล้วบางครั้งก็พุ่งขึ้นเป็นวิติกมกิเลสในที่สุด โดยมีการก่อตัวตามลำดับดังนี้

ก. กิเลสสายโลภะ มีต้นเค้าอยู่ที่ราคานุสัย^{๒๖} ราคะ หมายถึง ความติด หรือความพอใจเมื่อพุ่งตัวขึ้นเป็นกิเลสอย่างกลาง ก็จะเป็นกามฉันท์คือความพอใจในทางกาม หรืออาจจะเป็นอริขณาคือโลภอยากได้ของผู้อื่น เมื่อระงับไม่อยู่ ก็จะกลายเป็นกิเลสอย่างหยาบ ถ้าออกมาทางกายก็อาจเป็นการลักทรัพย์ หรือประพฤติดิตทางกาม ถ้าออกมาทางวาจา ก็อาจเป็นการพูดหลอกลวงหรือฉ้อโกงคนอื่น

ข. กิเลสสายโทสะ มีต้นเค้าอยู่ที่ปฏิฆานุสัย^{๒๗} ปฏิฆะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งจิต หรือความไม่พอใจ เมื่อพุ่งตัวเป็นกิเลสอย่างกลาง ก็จะกลายเป็นกุกุกจะ ความรำคาญ หรือพยาบาทความผูกใจเจ็บ ถ้าระงับไว้ไม่อยู่ ก็จะกลายเป็นกิเลสอย่างหยาบ คือ เมื่อออกมาทางกาย ก็อาจจะเป็นการฆ่า การทำลาย การเบียดเบียนคนอื่น สัตว์อื่น เมื่อออกมาทางวาจา ก็อาจจะเป็นการพูดคำหยาบ คำว่าให้คนอื่นเจ็บใจ

ค. กิเลสสายโมหะ มีต้นเค้าที่อวิชชานุสัย^{๒๘} อวิชชา หมายถึง การไม่รู้ตามความเป็นจริงเมื่อพุ่งตัวขึ้นเป็นกิเลสอย่างกลาง ก็อาจจะเป็นถีนมิทธะ ความท้อแท้และความง่วงซึม อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน หรืออาจจะเป็นความลังเลสงสัย จนบางคนถึงกลับกลายเป็นมิจฉาทิฏฐิ เช่น ไม่เช่นในบาปบุญ ถ้าระงับไว้ไม่อยู่ ก็จะกลายเป็นกิเลสอย่างหยาบ คือ ถ้าออกมาทางกาย ก็อาจเป็นการเสพของมีนเมา หรือของเสพติดให้โทษต่าง ๆ ถ้าออกมาทางวาจา ก็เป็นการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ไร้ประโยชน์

๑. ๒๒, ๒๒๒

พระพุทธเจ้าทรงทราบกิเลสทั้ง ๓ ชนิดอย่างละเอียดถี่ถ้วนจากการตรัสรู้ของพระองค์ ว่ากิเลสชนิดไหนสังกัดอยู่ในกลุ่มใดและมีโทษอย่างไร และทรงทราบว่าความทุกข์ยากทั้งหลายทั้งมวลล้วนแต่เกิดจากโรคร้าย คือ กิเลสนี้เอง พระองค์ในฐานะที่เป็นพระบรมศาสดาจึงทรงประกอบตัวยาคัน ๓ ขนาน อันได้แก่ไตรสิกขา เพื่อกำจัดหรือปราบกิเลสทั้ง ๓ ชนิดโดยตรง^{๒๙} คือ

๒.๑) ทรงแสดงศีลเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ

^{๒๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๖/๓๑๒.

^{๒๗} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๗/๓๑๓.

^{๒๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒๓๘/๓๑๓.

^{๒๙} พิจิตร ฐิตวณฺโณ, อนุปปทกิกถาปิณี ภาค ๔ โทษของกาม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หจก. โรงพิมพ์ชวนพิมพ์), หน้า๒๖-๒๙.

๒.๒) ทรงแสดงสมาธิเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างกลาง

๒.๓) ทรงแสดงปัญญาเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างละเอียด

ฉะนั้น ไตรสิกขาจึงเป็นเครื่องปราบโรค คือ กิเลส ๓ ชั้นโดยตรง และใช้ปราบอย่างได้ผลแน่นอน ซึ่งผู้ใช้นี้ได้รับผลกันมาแล้วเป็นจำนวนมาก และผู้ปฏิบัติสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงใช้นี้ได้ผลมาก่อนแล้ว จึงแนะนำให้ผู้อื่นใช้ด้วย และปรากฏว่าถ้าผู้ใช้ปฏิบัติตามวิธีที่พระองค์ทรงแนะนำ และปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องจริงจริง ย่อมได้รับผลทั้งสิ้น เพราะเมื่อบุคคลมีศีลอย่างน้อยศีล ๕ กิเลสอย่างหยาบก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อบำเพ็ญสมาธิจนจิตใจสงบจากนิวรณ์แล้ว กิเลสอย่างกลางก็รบกวนจิตใจไม่ได้ เมื่อใช้ปัญญาทำลายแล้วอนุสัยกิเลสก็ถูกจำกัดได้ในที่สุด

ในการใช้ไตรสิกขากำจัด หรือปราบกิเลส ๓ ชั้นนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบไว้ดังนี้

การปราบกิเลสอย่างหยาบด้วยศีล เปรียบเหมือนการใช้มีดไปตัดหญ้าคา หรือหญ้าแฝก ทำให้พื้นที่นั้นไม่ให้รุกร้าง เดินได้สะดวก แต่หญ้านั้นสามารถงอกขึ้นอีกได้ เพราะรากและลำต้นมันยังอยู่ กิเลสที่ถูกกำจัดด้วยอำนาจศีลก็เหมือนกัน เกิดขึ้นมาอีกได้ หากผู้นั้นเลิกรักษาศีล เพราะรากมันยังไม่ถูกทำลาย^{๓๐}

การตัดกิเลสอย่างกลางด้วยอำนาจสมาธิ เปรียบเหมือนกับเอาท่อนไม้หรือก้อนหินไปทับหญ้าเอาไว้ トラบเท่าที่ท่อนไม้หรือก้อนหินนั้นยังทับอยู่ หญ้านั้นไม่อาจงอกขึ้นมาได้ แต่เมื่อใดที่ท่อนไม้หรือก้อนหินนั้นถูกยกออกไปเสีย หญ้านั้นย่อมงอกขึ้นมาได้อีก^{๓๑} ข้อนี้ฉันใด กิเลสอย่างกลางที่สงบไปด้วยอำนาจสมาธิก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ ในขณะที่จิตใจยังสงบด้วยอำนาจสมาธิอยู่ กิเลสอย่างกลางก็เกิดขึ้นรบกวนจิตใจไม่ได้ แต่ถ้าเมื่อใดไม่ได้ทำสมาธิ กิเลสเหล่านี้ก็เกิดขึ้นมารบกวนจิตใจได้อีกเพราะรากคือ อนุสัยมันยังอยู่

การปราบกิเลสอย่างละเอียดด้วยอำนาจปัญญา^{๓๒} เปรียบเหมือนการใช้จอบไปขุดหญ้านั้นขึ้นมาทั้งรากทั้งโคน แล้วเอาไปตากให้แห้งที่แดด เมื่อแห้งแล้วจึงเอาไปเผาไฟแล้วเอาขี้เถ้าไปโปรยในอากาศหญ้านั้นไม่อาจจะงอกขึ้นได้อีก เพราะถูกถอนรากถอนโคนทำลายหมดแล้วฉันใด

^{๓๐} พิจิตร จิตตวณฺโณ, อนุปฺพุทฺธิกาธิปนี ภาค ๔ โทษของกาม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หจก.โรงพิมพ์ชวนพิมพ์), หน้า ๒๖.

^{๓๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๘๓๑.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๑-๘๓๒.

การทำลายหรือปราบกิเลสอย่างละเอียดด้วยอำนาจปัญญาก็ฉนั้นเหมือนกัน กิเลสเหล่านั้นไม่อาจจะเกิดขึ้นอีกได้เพราะต้นตอรากเหง้ามันถูกทำลายหมดแล้ว เพราะฉะนั้น การทำลายกิเลสด้วยอำนาจปัญญา จึงถือว่าเป็นการทำลายอย่างสมบูรณ์และโดยตรง

ถ้ายังอยู่เพียงขั้นต้น ความทุกข์ความเดือดร้อนก็ยังมียู่ แต่ก็เบาบางลง ใครก็ตามถ้าปฏิบัติตนให้บริบูรณ์เพียงขั้นศีล อย่าได้เพ่งภูมิใจไปว่า ตนเองได้พ้นทุกข์แล้ว เพราะกิเลสยังมียู่ถึง ๒ กอง หรือใครก็ตาม เมื่อพัฒนาตนถึงขั้นสมาธิแล้ว ก็อย่าภูมิใจไปว่า กิเลสจะไม่ทำลายตนอีก เพราะกิเลสอย่างละเอียดยังมีอยู่ ผู้ที่ปฏิบัติตามไตรสิกขา เปรียบเหมือนประเทศที่มีกำลัง ๓ อย่าง คือ

๑) กำลังทหารป้องกันประเทศ ประเทศที่มีทหารป้องกันประเทศ เปรียบเหมือนคนที่มีศีล เพื่อป้องกันกิเลสอย่างหยาบ

๒) กำลังตำรวจและข้าราชการที่สุจริตรักษาความสงบสุขภายในประเทศประเทศที่มีตำรวจและข้าราชการที่สุจริตรักษาความสงบภายในประเทศ เปรียบเหมือนประเทศที่มีตำรวจและข้าราชการที่สุจริตรักษาความสงบภายในประเทศ เปรียบเหมือนคนมีสมาธิรักษาจิตใจให้สงบสุข

๓) กำลังแห่งการพัฒนาประเทศ ประเทศที่พัฒนาประเทศไปตามโครงการต่าง ๆ เปรียบเหมือนคนมีปัญหา

ประเทศที่พัฒนาประเทศใดก็ตาม ถ้าไม่มีกำลังทหารป้องกันประเทศแล้ว ศัตรูจากภายนอกย่อมคุกคามและทำลายประเทศนั้นได้ง่าย ประเทศขาดความปลอดภัย ฉนั้นใด คนเราก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีศีลแล้ว ก็ยากที่จะหาความสงบสุขได้

แต่ถ้าหากว่าประเทศใดมีแต่กำลังทหารที่เข้มแข็งอย่างเดียว ไม่มีกำลังตำรวจรักษาความสงบภายใน โจรผู้ร้ายหรือการทำผิดกฎหมายก็ย่อมมีมาก เป็นเหตุให้ประชาชนในประเทศนั้นเดือดร้อนคนที่ไม่มีศีลเพียงอย่างเดียว ไม่บำเพ็ญสมาธิก็เหมือนกัน แม้จะป้องกันความวุ่นวายเดือดร้อนอันเกิดจากการขาดศีลได้ แต่ไม่อาจจะป้องกันความวุ่นวายเดือดร้อนในภายในจิตใจได้ เพราะศีลไม่อาจจะป้องกันกิเลสอย่างกลางได้

หรือประเทศใดมีกำลังทหารอันเข้มแข็ง และมีกำลังตำรวจ และข้าราชการที่ซื่อสัตย์สุจริตรักษาความสงบสุขในภายในประเทศแล้ว แต่ถ้าหากว่าประเทศนั้นไม่พัฒนาประเทศของตนในด้านต่างๆ เช่น การศึกษา การคมนาคม การแพทย์ และในด้านเครื่องจักรกลต่าง ๆ ประเทศนั้นก็ยิ่งล้าหลัง ประชาชนก็ยังยากจนอยู่ จะหาความเจริญที่แท้จริงไม่ได้ ข้อนี้ฉนั้นใด คนที่มีเพียงศีลกับสมาธิเท่านั้น ไม่รู้หรือไม่เข้าใจเรื่องปัญญาเลย ก็เช่นเดียวกัน เขาย่อมหาความสงบสุขที่แท้จริงไม่ได้หรือคนที่มุ่งแต่ขั้นปัญญาเพียงด้านเดียว ไม่สนใจการรักษาศีลและการบำเพ็ญสมาธิก็จะประสบความสำเร็จในการพัฒนาจิตของตนไม่ได้ เพราะศีลเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ และสมาธิเป็นเหตุ

ให้เกิดปัญหา เหมือนกันประเทศที่มุ่งแต่โครงการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ เท่านั้น แต่ไม่มีกำลังทหารไม่มีกำลังตำรวจแล้วข้าราชการที่สุจริต การพัฒนาก็ย่อมไม่สำเร็จ หรือพบอุปสรรคมาก เพราะศัตรูภายนอกย่อมหาโอกาสสุกรานได้ง่าย เนื่องจากขาดกำลังทหาร และศัตรูภายในคือโจรผู้ร้ายและการฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นต้น ย่อมก่อความสงบสุขของคนในชาติได้ง่าย เพราะขาดกำลังตำรวจดูแลในการรักษาความสงบสุขภายใน

เพราะฉะนั้น ไตรสิกขาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาจิต จะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะจะทำให้การพัฒนาไม่สำเร็จตามเป้าหมาย เหมือนกับประเทศที่ต้องมีทั้งกำลังทหาร ทั้งกำลังตำรวจ และกำลังในการพัฒนาประเทศ จะขาดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้

คนที่มศีล สมาธิ และปัญญาบริบูรณ์แล้ว ก็เลิศจนเป็นโรคร้ายซึ่งเป็นตัวก่อความเดือดร้อนวุ่นวาย ก็ย่อมถูกกำจัดไปสิ้น เพราะผู้นั้นพัฒนาตนได้แล้ว เหมือนกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ความยากจนและความล้าหลังถูกกำจัดไปสิ้น เป็นประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนก็มีความอยู่ดีกินดี สงบสุข^{๓๓} เพราะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ฉะนั้น ในการพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนา จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อกำจัดโรคร้าย ๓ ชนิด อันเป็นตัวก่อปัญหา ความยุ่งยากวุ่นวาย ถ้าผู้ใดทำได้ผู้นั้นย่อมถึงความสงบสุขอย่างยิ่ง เพราะได้พัฒนาตนตามแผนพัฒนาได้สำเร็จตามเป้าหมายที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้แล้ว

สรุป การปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นจะต้องใช้ทั้งศีล สมาธิ และปัญญาเข้าทำลาย ก็เลิศจนทุกชนิดไม่ว่ากิเลสอะไรจะเกิดขึ้นในตัวเรา ถ้าเราใช้ไตรสิกขาทั้ง ๓ ประการนี้เข้าทำลายแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะเบาบางและหายไปในที่สุด โดยใช้ศีลเป็นตัวกำจัดกิเลสอย่างหยาบ สมาธิเป็นตัวกำจัดกิเลสอย่างกลาง และใช้ปัญญาเป็นตัวกำจัดกิเลสอย่างละเอียดแต่อย่างไรก็ตาม แม้กามนี้มองดูว่าเป็นกิเลสคล้าย ๆ ธรรมดาซึ่งคนสามัญทั่วไปก็มีด้วยกันทุกคน แต่ก็ยากที่จะละได้ เพราะคนในโลกนี้โดยทั่วไปแล้วยังติดอยู่ในกาม ถ้าหากว่าไม่ใช้ปัญญาเข้าพิจารณาแล้ว บุคคลจะตกอยู่ในกาม ถูกลูกศรคือ กามทำลายบุคคลนั้นให้เดือดร้อนวุ่นวายหาความสุขใจที่แท้จริงไม่ได้ หาความวิเวกไม่ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อเราเห็นว่ากามนั้นมีโทษนานัปการอย่างนี้แล้ว ก็ต้องพยายามถอนตนออกจากกามเสีย คือ เข้าสู่วิเวกหรือออกบวชในพระพุทธศาสนา จะบวชมากบวชน้อยเท่าไรก็ตาม หรือบวชใจ เว้นออกจากกาม ถ้าทั้งกายก็ออกจากกาม และใจก็ออกจากกามด้วยแล้ว ตัวกามนั้นก็พลดน้อยถอยลงและเหือดแห้งไปในที่สุด เราก็จะได้รับความสุขที่เรียกว่า นิรามิสสุข ซึ่งเป็นสุขที่ไม่เจือด้วยกามคุณ เป็นความสุขที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า “นตถิ

^{๓๓} สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖-๗.

ศีลที่มาจากพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ มัคควิภังค์ อภิธรรมภาชนียว่า สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ มีอยู่ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังต่อไปนี้^{๔๑}

๑. สัมมาวาจาที่เป็นโลกุตตระ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากวจีทุจริต ๔ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งวจีทุจริต ๔) สัมมาวาจา ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญอริยมรรคอยู่นี้เรียกว่า สัมมาวาจา^{๔๒}

๒. สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกุตตระ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากกายทุจริต ๓ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งกายทุจริต ๓) สัมมากัมมันตะ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญอริยมรรคอยู่นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ^{๔๓}

๓. สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตตระ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิจฉาอาชีวะ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งมิจฉาอาชีวะ) สัมมาอาชีวะ ของท่านผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญอริยมรรคอยู่นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ^{๔๔}

ดังได้กล่าวมาในเบื้องต้น พอสรุปความได้ว่า ศีลตามหลักที่มาจากพระอภิธรรมปิฎก หมายถึง องค์มรรค ๓ กล่าวคือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ มีอริยมรรคเป็นสมังคี กำลังเจริญอริยมรรคอยู่ องค์ธรรมได้แก่ วิรติเจตสิก ๓ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก วิรติเจตสิก ๓ นี้ ถ้าประกอบในโลกุตตระ เป็นองค์มรรคด้วย เกิดร่วมกันเสมอ ถ้าประกอบในโลกียะเกิดได้ทีละอย่าง ไม่เกิดร่วมกัน วิรติเจตสิก ๓ นี้ เป็นศีล

ī 𑖦 𑖦𑖩 𑖦𑖩 𑖦𑖩 𑖦𑖩

ความสำคัญของศีลนี้ไม่อาจกล่าวให้มากเกินไปได้เลย หากปราศจากศีลแล้ว บุคคลจะไม่ควรแก่การประพฤติปฏิบัติธรรมอื่นใดต่อไป โดยเฉพาะการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น ศีลย่อมเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่สำคัญ ดังมีมาใน หิริโอตตปสุตร ความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อหิริโอตตปปะมี อินทริยสังวรของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยหิริและโอตตปปะ เชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่ออินทริยสังวรมี ศีล

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๕๗-๗๕๘.

^{๔๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

^{๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

^{๔๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๕.

ของบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยอินทริยสังวร ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์ เมื่อศีลมี สัมมาสมาธิของบุคคลสมบูรณ์ ด้วยศีล ชื่อว่ามีเหตุสมบูรณ์”^{๔๕}

ในขณะที่นักปฏิบัติเกิดวิปัสสนาญาณ มีนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น กิเลสที่ยึดมั่นว่าเป็นบุคคล เป็นเรา ของเรา และยึดมั่นว่าเหล่าสัตว์เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัย หรือยึดมั่นว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา ย่อมจะไม่เกิดขึ้นในรูปนามที่กำลังกำหนดรู้อยู่ ข้อนี้เป็นการละอารัมมณานุสัย คืออนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในอารมณ์ที่ขาดสติกำหนดรู้ เมื่อเป็นดังนี้ ความดำริว่าเป็นบุคคล เป็นเรา ของเรา ที่เป็นปริยฐานกิเลส ก็ไม่เกิดขึ้น และเมื่อไม่มีความดำริดังกล่าว การล่วงปาณาติบาตกรรม เป็นต้น ด้วยความยึดติดในตัวตนที่เป็นวิติกมกกิเลสย่อมไม่เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าทุกขณะที่กำหนดรู้ รูปนามเป็นการงดเว้นจากกิเลสตั้งแต่อนุสัยกิเลสจนถึงวิติกมกกิเลส ท่านจึงกล่าวว่า เวรมณี สิล (การงดเว้นชื่อว่า ศีล)

๑๐๐ '๕' ๕, ๕๕

คุณสมบัติพิเศษ ๔ ประการ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้พรรณนาคุณลักษณะของศีล ไว้ดังนี้ คือ^{๔๖}

๑. ลักษณะ (ความหมายหรือเอกลักษณ์) สีสณลกขณฺ์ ศีลมีปกติเป็นลักษณะ คือ มีกาย ตั้งมั่นในกายสุจริต ๓ มีวาจาตั้งมั่นในวจีสุจริต ๔ ไม่มีการคือมีกาย วาจา ไม่ผิดปกติ มีแต่เป็นที่ ประดิษฐานแห่งกุศลธรรมทั้งหลายมีพรหมวิหาร ๔ เป็นต้น ศีลจะมีก็อย่างก็ตาม แต่ลักษณะของ ศีลคือ ทรงกาย วาจาให้ปกติ พ้นจากทุจริตนั่นเอง ศีลนั้นถึงแม้จะต่างกันโดยประเภทเป็นอันมาก มีความปกติเป็นลักษณะ เหมือนรูปซึ่งต่างกันโดยประเภทเป็นอันมาก เป็นต้น ก็มีความปกติซึ่งได้ กล่าวมาแล้วด้วยสามารถแห่งความทรงอยู่อย่างระเบียบเรียบร้อยของกิริยาทางกาย เป็นต้น และสามารถแห่งความเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลายนั้นแลเป็นลักษณะ เพราะถึงแม้ศีลจะต่างกัน โดยประเภทแห่งเจตนาเป็นต้น ก็ไม่พ้นไปจากความทรงอยู่อย่างเรียบร้อย และความรองรับ ฉะนั้น

๒. รส (หน้าที่หรือความสำเร็จ) ทุสสียวิสุทฺธินรฺสํ มีการสำรวมความทุสสี เป็นหน้าที่ รสของศีล คือ กำจัดความทุสสีหรือคุณที่หาโทษไม่ได้ ความไม่สำรวมกาย วาจา ความประพฤติผิด ความประพฤติไม่ดี ความประพฤติชั่วทางกาย เรียกว่า ทุสสี การกำจัดความไม่สำรวม การกำจัด ความประพฤติผิด การกำจัดความประพฤติไม่ดี การกำจัดความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา จัดเป็นรส คือ หน้าที่ของศีล ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวไว้ว่าการขจัดเสียซึ่งความเป็นผู้ทุสสี หรือคุณ คือความหาโทษมิได้ ท่านกล่าวว่าป็นรสของศีลอันมีลักษณะดังกล่าวมาแล้ว

^{๔๕} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๖๕/๑๓๑-๑๓๒.

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาภ อสภมหาเถระ), หน้า ๑๒.

๓. ปัจจุปัฏฐาน (ผลหรืออาการที่ปรากฏ) โสเจยยปัจจุปัฏฐานํ มีความสะอาดกาย คือ กายทำแต่ความดี มีความสะอาดวาจา คือ วาจาพูดแต่ดี ๆ และมีความสะอาดใจ คือ ใจคิดแต่สิ่งที่ดี ๆ คิดแต่ทางที่ไม่เบียดเบียนตน ไม่เบียดเบียนผู้อื่นคิดแต่ทางที่เป็นบุญเป็นกุศล เป็นผลปรากฏของศีล

๔. ปทัฏฐาน (เหตุใกล้ให้เกิด) ทิโรตตปปตัญฐานํ หิริ คือ ความละอายต่อการทำชั่ว และโอตตปปะ คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว เป็นเหตุใกล้ชัดที่จะให้ศีลเกิดขึ้น เพราะว่าถ้าหิริและโอตตปปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้นได้^{๔๗}

ดังได้กล่าวมาในเบื้องต้น สรุปความได้ว่า ลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของศีล ดังนี้ มีความสำรวม เป็นลักษณะ ก็ความเป็นผู้กำจัดความเป็นผู้ทุศีล และคุณอันหาโทษมิได้เป็นรส ศีลมีความสะอาดเป็นปัจจุปัฏฐาน มีโอตตปปะและหิริเป็นปทัฏฐาน

ī 0 0 "A-E-E I U-A-E E-e-x

ถึงพร้อมด้วยศีล หมายถึง เป็นผู้มศีลสมบูรณ์ ซึ่งในสามัญญผลสูตรนี้ หมายถึงความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ๓ อย่าง คือ จุฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล

e-P-A-X

จุฬศีล “จุลศีล” เป็นบทฝึกทางกายและวาจา ให้ภิกษุละการทำชั่ว พูดชั่ว ให้ประกอบกายกรรมและวจีกรรมที่เป็นกุศลเว้นขาดจากการแสวงหาและการรับในสิ่งที่ไม่สมควรต่อความเป็นสมณะ มีทั้งหมด ๒๖ ข้อ ดังต่อไปนี้^{๔๘}

๑.๑) ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง

๑.๒) ละเว้นจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤตินเป็นขโมย เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดอยู่เสมอ

๑.๓) ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นขาดจากเมถุนธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของชาวบ้าน และไม่ทำสิ่งที่เป็นการผิดแก่มรรค

๑.๔) ละเว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง รักษาคำสัตย์ พูดจาเป็นหลักเป็นฐาน เชื่อถือได้ ไม่พูดลวงโลก

๑.๕) ไม่พูดส่อเสียดให้หมู่คณะแตกร้างกัน แต่สมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำให้คนสามัคคีกัน

๑.๖) ไม่พูดคำหยาบ กล่าวแต่คำที่ไพเราะ ไม่มีโทษ เป็นที่รักและพอใจของผู้ได้ยิน

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๔๘} ตูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๔/๖๕-๖๗.

๑.๗) ไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดถูกกาลเทศะ พูดจริง เป็นอรรถเป็นธรรม เป็นวินัย มีหลัก มีที่อ้าง มีที่สุด เป็นคำพูดประกอบด้วยประโยชน์

๑.๘) เว้นขาดจากการพรากรพิชิตามและภุตคาม คือ เว้นจากการเก็บผักผลไม้มา บริโภค หรือตัดต้นไม้ใหญ่มาสร้างกุฏิวิหาร เป็นต้น

๑.๙) มีกัตเดียว หมายถึง กัตที่พึงฉันในเวลาเช้า คือ ฉันเฉพาะในเวลาเช้าจนถึงเที่ยงวัน เว้นจากการฉันในยามราตรี

๑.๑๐) เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และ ชมการแสดงที่ยั่วยุให้ กามกิเลสกำเริบขึ้นในใจ

๑.๑๑) เว้นขาดจากการตัดทรง ประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม และ เครื่องประทีนผิว หรือสิ่งต่าง ๆ ที่นำมาตกแต่งร่างกาย เพื่อให้เกิดความสวยงาม

๑.๑๒) เว้นขาดจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่หรูหราฟุ่มเฟือย ซึ่งไม่ เหมาะแก่สมณะผู้สันโดษ

๑.๑๓) เว้นขาดจากการรับทองและเงิน

๑.๑๔) เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ ด้วยคิดหวังจะเก็บไว้ปรุงอาหารเอง

๑.๑๕) เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

๑.๑๖) เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

๑.๑๗) เว้นขาดจากการรับทาสและทาสี

๑.๑๘) เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

๑.๑๙) เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

๑.๒๐) เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

๑.๒๑) เว้นขาดจากการรับไร่นาและที่ดิน

๑.๒๒) เว้นขาดจากการประกอบพุทธรูป และการรับใช้ คือ ทำมาหากิน ด้วยอาชีพต่าง ๆ

๑.๒๓) เว้นขาดจากการซื้อและการขาย

๑.๒๔) เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง กางโกงด้วยของปลอม และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด

๑.๒๕) เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง

๑.๒๖) เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และกรรโชก

ศีลทั้งหมดนี้กำหนดไว้เพื่อป้องกันมิให้พระภิกษุไปกระทำบาปอกุศลต่าง ๆ อันจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนใจในภายหลัง ซึ่งทำให้ใจไม่สงบ ทำสมาธิได้ยาก อีกทั้งเพื่อป้องกันมิให้พระภิกษุเป็นที่รังเกียจ หรือไม่น่าไว้วางใจของชาวบ้านโดยทั่วไป

๑.๒๖.๖

เป็นบทขยายความของจุลศีลบางข้อให้ละเอียดยิ่งขึ้นด้วยการยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจน ทั้งยังเป็นการตีกรอบข้อปฏิบัติของภิกษุให้ชัดเจนขึ้นไปอีก สมกับที่ตั้งใจมุ่งมั่นมาบวชสร้างบุญบารมี มีทั้งหมด ๑๐ ข้อ ดังต่อไปนี้^{๔๔}

๒.๑) เว้นขาดจากการพรากรพืชคามและภุตคาม คือ จะไม่ทำตนดังเช่น นักบวชบางจำพวก ที่ฉันทอาหารซึ่งชาวบ้านถวายด้วยความศรัทธาแล้วยังโลภมาก เก็บพืชผักของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นส่วนเหง้า ต้น ผล หรือเมล็ดก็ตาม ดิดไม้ดัดมือกลับไปวัดอีก

๒.๒) เว้นขาดจากการบริโภคน้ำที่สะสมไว้ คือ ไม่ทำตนเหมือนนักบวชบางพวกที่โลภมาก ชอบสะสมเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ เช่น ข้าว น้ำ ผ้า ยานประเภทต่าง ๆ ที่นอน ของหอม อามิสหรือเครื่องล่อใจต่าง ๆ เป็นต้น

๒.๓) เว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่น การขับร้อง ฟ้อนรำ ดนตรี มหรสพชนิดต่าง ๆ การละเล่นพื้นเมือง การแสดงหน้าศพ การชนช้าง แข่งม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแกะ ชนแพะ ชนไก่ รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การสวนสนามจัดกระบวนทัพ การชมสวนดอกไม้ อนึ่ง การดูหนังดูละครทางโทรทัศน์ในปัจจุบันก็จัดอยู่ในข้อนี้เช่นกัน การละเล่นที่กล่าวแล้วนี้ ล้วนกระตุ้นกิเลสราคะให้กำเริบขึ้นในจิตใจทั้งสิ้น

๒.๔) เว้นขาดจากการชวนขวายนการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เช่น เล่นหมากรุก หมากฮอส หมากเก็บ เล่นกำทาย เล่นสกา เล่นไพ่ ถั่วโป ไฮโล ทั้งหลาย รวมถึงการเล่นปู้ยี่ปูยำเหมือนเด็ก ๆ เช่น เล่นเป่าใบไม้ เล่นไล่ตุ๊กตา เล่นหกคะเมน เล่นกังหัน เล่นดวงทราย เล่นรถตุ๊กตา เล่นรถตุ๊กตา เล่นเขียนทายกัน เล่นทายใจ เล่นเลียนคนพิการ ดังนี้ เป็นต้น

สรุปได้ว่า นักบวชต้องเว้นขาดจากการเล่นการพนัน การเล่นเกมเด็ก ๆ ตลอดจนการเล่นเพื่อพักผ่อนหย่อนใจแบบฆราวาส

๒.๕) เว้นขาดจากการนอนนั่งบนที่นอนที่นุ่งอันสูงใหญ่หรือหุรหราพุ่มเพื่อยจนเกินไป ไม่เหมาะสมแก่สมณผู้สันโดษ เช่น เตียงที่สูงใหญ่ เตียงแกะสลักลวดลายอย่างวิจิตร และเครื่องปูลาดชนิดต่าง ๆ ที่ราคาแพง ที่มีลวดลายงามวิจิตรพิสดาร ไม่ว่าจะเป็นลวดลายดอกไม้

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๕-๒๐๔/๖๗-๖๙.

หรือสิ่งสารพัดใด ๆ ทั้งสิ้น เครื่องปูลาดที่เป็นขนแกะหรือผ้าไหม ที่มีขลิบเงินขลิบทอง เครื่องปูลาดที่ทำด้วยหนังสัตว์อันอ่อนนุ่มราคาแพง เป็นต้น

๒.๖) เว้นขาดจากการประกอบการตกแต่งร่างกายให้งดงามวิจิตร เช่น การอบตัว อาบน้ำหอม อาบน้ำแร่แช่น้ำนม การนวดหน้า ส่องกระจก เขียนคิ้ว ทาปาก ผัดหน้า ทัดดอกไม้ ประทับนิ้ว สวมสร้อยข้อมือ หรือใช้เครื่องประดับตกแต่งอื่น ๆ เช่น ไม้เท้า ดาบ ขรรค์ ร่ม สวมรองเท้าที่มีลวดลายวิจิตรพิสดารใช้พัดวาลวิชนี นุ่งห่มด้วยผ้าสีอื่นแบบอื่นนอกเหนือจากที่กำหนดไว้ เป็นต้น ส่วนภิกษุที่ใช้ไม้เท้าหรือร่ม ซึ่งมีได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการประดับตกแต่งให้ดูโก้เก๋ ไม่เข้าข่ายผิดศีลในข้อนี้

๒.๗) เว้นขาดจากการกล่าวติรัจฉานกถา คือ การพูดคุยเรื่องเหลวไหล ไร้สาระ หรือเรื่องใด ๆ ที่พาให้จิตใจของผู้พูด และผู้ฟังตกต่ำจากคุณความดี ทำให้จิตใจห่อเหี่ยวหมดกำลังใจ หรือทำให้จิตใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอย เช่น พูดชื่นชมความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์ พูดเรื่องโจร เรื่องข้าราชการ เรื่องการเมือง เรื่องกองทัพ เรื่องยุทธวิธีการรบ เรื่องญาติ เรื่องยานพาหนะต่าง ๆ เรื่องบ้าน เรื่องนิคมหรือชุมชน เรื่องความเป็นไปในเมืองใหญ่และชนบท เรื่องสตรี เรื่องแพชชั่น เรื่องบุรุษ เรื่องเพลง เรื่องหนังละคร เรื่องดารา เรื่องเบ็ดเตล็ดทั่ว ๆ ไป เป็นต้น

โดยสรุปคือ ภิกษุต้องเว้นขาดจากการพูดคุยเรื่องซึ่งนอกเหนือจากกิจโดยตรงของสงฆ์

๒.๘) เว้นขาดจากการกล่าวถ้อยคำโอ้อวด ยกตนข่มท่านหรือกล่าวดูถูกดูหมิ่นผู้อื่น เช่น ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ภิกษุอย่างท่านจะมีปัญญารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิดแนวทางแล้ว แต่ข้าพเจ้าปฏิบัติถูกถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ของท่านไม่เป็นประโยชน์ ท่านแสดงธรรมไม่ได้เรื่องไม่ได้ราว สุนัขเทศน์ฝีปากเอกอย่างข้าพเจ้าไม่ได้สิ่งที่ควรจะกล่าวก่อนท่านกลับกล่าวทีหลัง คำที่ควรจะกล่าวทีหลังท่านกลับกล่าวก่อน สิ่งที่ท่านเคยข้าของมานั้นเดี๋ยวนี้เปลี่ยนไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดท่านได้หลายครั้งแล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ดังนี้ เป็นต้น

๒.๙) เว้นขาดจากการทำการงานรับใช้ผู้อื่น เช่น รับใช้เป็นทูตของพระราชา ทำตัวเป็นบุรุษไปรษณีย์รับส่งข่าวสารหรือพัสดุภัณฑ์ให้คฤหบดี รับจ้างนำสิ่งของจากคนหนึ่งไปส่งให้อีกคนหนึ่ง เป็นพ่อสื่อให้คู่หนุ่มสาว รับติดต่อฝากคนเข้าทำงาน เป็นหัวคะแนนให้นักการเมือง ดังนี้ เป็นต้น

๒.๑๐) เว้นขาดจากการพูดหลอกลวง พูดเลียบเคียง เพื่อล้วงความลับ พูดหวาน ล้อมยกยอปอปั้น เพื่อเห็นแก่ลาภ ดังนี้ เป็นต้น

↑ ๙ A&A

เป็นพระวินัยที่มุ่งห้ามพระภิกษุไม่ให้เลี้ยงชีพด้วยติรัจฉานวิชาต่าง ๆ ดังต่อไปนี้^{๕๐}

๑. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดด้วยติรัจฉานวิชา นับตั้งแต่การทนายอวัยวะ เช่น ทายลายมือลายเท้า การทนายนิมิต เช่น ทายลางบอกเหตุ ทายฟ้าผ่า ทำนายฝัน ทำนายหนูกัดผ้า การทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแว่นเวียนเทียน (จุดเทียนที่ติดบนแว่นเวียนเทียน แล้วส่งกันต่อ ๆ เพื่อเป็นการทำขวัญ) พิธีชดแกลบบูชาไฟ พิธีชดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีเสกเป่าบูชาไฟ การทำพิธีกรรม (บวงสรวง) ด้วยโลหิต เป็นหมอดูลักษณะที่ตั้งบ้าน ดูลักษณะที่นา เป็นหมอดูลักษณะ หอมอผี หอมลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน หมองู หมอยาพิษ หมอแมงป่อง หมอรักษาแผลหนูกัด หมอทายเสียงนก หมอทายเสียงกา หมอทายอายุ หมอเสกกันลูกศร หมอทายเสียงสัตว์ ดังนี้ เป็นต้น

๒. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดด้วยติรัจฉานวิชา นับตั้งแต่การทายลักษณะแก้วมณี ลักษณะไม้พลอง ลักษณะศาสตรา ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะกุมาร ลักษณะกุมารี ลักษณะทาส ลักษณะทาสี ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระปือ ลักษณะโคอุสภะ (วัวผู้) ลักษณะโค ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกกระทา ลักษณะเหี้ย ลักษณะตุ่น ลักษณะเต่า และ ลักษณะมฤค (กวาง)

๓. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดด้วยติรัจฉานวิชา ด้วยการดูฤกษ์ยามตราทัพให้พระราชา และสัตว์ป่าทั้งหลายว่า ควรจะยกทัพเข้าประชิดศัตรูเมื่อใด ควรจะถอยทัพเมื่อใด ถ้ายกทัพไปเวลาใดจะมีชัยชนะยกไปเวลาใดจะพราชัย เพราะเหตุใด เป็นต้น

๔. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดด้วยติรัจฉานวิชา โดยการพยากรณ์ว่า จะมีจันทรคราส สุริยคราส อุกกาบาต ดาวหาง แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง หรือพยากรณ์ว่า ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจะขึ้นหรือตกเมื่อใด จะเดินถูกทางหรือผิดทางจะมัวหมองหรือกระจ่าง หรือพยากรณ์ว่า จันทรคราส สุริยคราสดาวนักษัตรจะมีผลอย่างไร เป็นต้น

๕. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดด้วยติรัจฉานกถาโดยการพยากรณ์ว่า ฝนจะดีหรือแล้ง พืชพันธุ์ธัญญาหารจะสมบูรณ์หรือขาดแคลน จะเกิดภัยพิบัติ โรคระบาดต่าง ๆ หรือไพร่ฟ้าประชาชนจะมีความสมบูรณ์พูนสุขกันทั่วหน้า เป็นต้น

๖. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดด้วยติรัจฉานวิชา โดยการให้ฤกษ์อาวาหมงคล ให้ฤกษ์วิวาหมงคล ดูฤกษ์เรียงหมอน (ฤกษ์เนื่องในพิธีปูที่นอนบ่าวสาว) ฤกษ์หย่าร้าง ร่ายมนต์ให้ลั่นกระด้างร่ายมนต์ให้ค้างแข็ง ร่ายมนต์ให้มีอสนี ร่ายมนต์ไม่ให้หูได้ยินเสียง ร่ายมนต์พ่นไฟ ร่ายมนต์

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙๕-๒๐๔/๖๗-๖๙.

ขับผี เป็นหมอเสน่ห์ เป็นผู้บวงสรวงพระอาทิตย์ เป็นผู้บวงสรวงท้าวมหาพรหม ทำพิธีเชิญขวัญ เป็นต้น

๗. เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิตด้วยไตร่จณานวิชาโดยการทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน พิธีขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือนทำกระเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกระเทย ทำพิธีปลูกเรือน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมันต์ รดน้ำมันต์ ทำพิธีบูชาไฟ ประยาสารอก ยาถ่าย ยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยดหู ประยาดา ยานัตถ์ ยาทาแก้ด ยาทาสมาน ป้ายาดา ทำการผ่าตัด รักษาเด็กใส่ยา ชะแผล เป็นต้น

ในที่นี้มีคำว่า ไตร่จณานวิชา คำว่า “ไตร่จณาน” แปลว่า “ไปขวาง”^{๕๑} ดังนั้น “ไตร่จณานวิชา” จึงมีความหมายว่า วิชาเหล่านี้ “ขวาง” หรือ “ไม่เข้ากับความเป็นสมณะ” มิได้หมายความว่า เป็นวิชาของสัตว์ไตร่จณาน ดังนั้นถ้อยคำที่พระไม่ควรพูด จึงจัดเป็นไตร่จณานกถา คือ ถ้อยคำที่ขวางหรือขัดกับความเป็นพระวิชาที่พระไม่ควรเกี่ยวข้อง จึงจัดเป็นไตร่จณานวิชา คือ วิชาที่ขวางพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสรุปเรื่องความถึงพร้อมด้วยศีลว่า “ภิกษุใด เป็นผู้ปฏิบัติสมบูรณ์ด้วยศีลทั้ง ๓ อย่าง คือ จุลศีล มัชฌิมศีล และมहाศีลนี้แล้ว ย่อมได้รับอานิสงส์มากมาย ที่สำคัญคือ เป็นผู้ที่ไม่มียาใด ๆ มากล้ำกราย เปรียบเสมือนกษัตริย์ผู้กำจัดอริราชศัตรูหมดสิ้นแล้ว ย่อมไม่ประสบภัยทั้งปวงจากภายนอก ส่วนภายในจิตใจนั้นแล้ว ย่อมรู้สึกสงบ สบาย ปราศจากความเดือดร้อน กระวนกระวาย จึงกล่าวได้ว่าพระภิกษุผู้มีศีลสมบูรณ์ ย่อมเสวยสุขทั้งทางกายและทางใจ”

พึงสังเกตว่า จุลศีลและมัชฌิมศีลนั้น มีความสัมพันธ์กับปาติโมกขสังวรศีลและอาชีวปาริสุทธิสีล ส่วนมหาศีลนั้นสัมพันธ์กับอาชีวปาริสุทธิสีลโดยตรงทีเดียว

เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูได้สดับเรื่องศีลจากพระบรมศาสดา พระองค์ก็บังเกิดความนับถือเลื่อมใสพระภิกษุอย่างยิ่ง ทรงเห็นว่าสมควรแล้วที่พระภิกษุจะพึงได้รับการเคารพกราบไหว้และต่อแต่นี้ไปพระองค์เองก็จะทรงกราบไหว้พระภิกษุด้วยความเคารพอย่างสนิทใจ มิใช่เพียงปฏิบัติตามมารยาทและประเพณีดังแต่ก่อน^{๕๒} ที่สำคัญที่สุดทรงทราบชัดเจนแล้วว่า พระเทวทัตผู้ชักนำให้พระองค์ทรงหลงผิดนั้น แท้จริง คือ โจรในคราบพระภิกษุนั่นเอง เพราะจะหาศีลสักข้อในตัวก็ทั้งยาก

^{๕๑} พระวินัยธรประสิทธิ์ สุจินโณ (คำมาก), “ศึกษาวิเคราะห์ไตร่จณานวิชาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕, หน้า ๑๐.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐-๒๕๓/๘๕-๘๖.

เมื่อตรัสเรื่อง “ความถึงพร้อมด้วยศีล” จบลงแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรู ต่อไปอีกว่า “มหาบพิตร อย่างไร ภิกษุจึงเชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย”

สรุปความได้ว่า ๑. เจตนาของผู้ดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ๒. เจตนาของผู้บำเพ็ญวัตรต่าง ๆ ๓. ความสำรวมทั้ง ๕ คือ ปาฏิโมกขสังวร เป็นต้น ๔. การไม่ก้าวล่วงทางกาย ทางวาจาของผู้ได้สมาทานศีลไปแล้ว การละอวิชชาที่สำคัญผิดว่าเป็นบุคคล เป็นเรา ของเรา ด้วยวิปัสสนาญาณที่รู้เห็นว่ามีเพียงรูปรูปนามเท่านั้น ไม่มีสมมุติบัญญัติใด ๆ และพึงละอวิชชาที่สำคัญผิด เป็นต้น เชื่อว่าการละกิเลสเป็นศีล การงดเว้นชื่อว่าศีล วิรติเจตสิกไม่เกิดขึ้นพร้อมกันในวิปัสสนาจิต แต่วิปัสสนาจิต ก็เป็นปฏิปักษ์ต่อทุจริตและทุจริตทั้งหมด จึงหลีกเลี่ยงจากสิ่งเหล่านั้น ตพังคพหานเหมือนในขณะเกิดมรรคจิตซึ่งรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ก็จัดว่าหลีกเลี่ยงในขณะนั้น เพราะละบาปนั้นได้โดยสมุทเฉทพหานเป็นศีล

๑๐ "อานิสงส์ของการรักษาศีลโดยนัยพระสูตรตันตปิฎก"

การละวิตกกัมมกิเลสด้วยศีลการกำจัดกามด้วยศีล การใช้ศีลกำจัดกามนั้นก็คือ ให้ใช้อินทรียสังวร คือ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา ไม่ให้ยินดียินร้ายเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสทางกาย และแม้แต่รับอารมณ์ทางใจ ถ้าหากว่าตาเราได้ประสบสิ่งเหล่านี้ก็ให้เห็นว่ามันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ยินดียินร้าย คือ สำรวมตา สำรวมหู สำรวมกาย และสำรวมใจเสีย ถ้าเราอยู่อย่างมีความสำรวม กามก็เบียดเบียนใจได้ยาก นี่ก็คือ การกำจัดกามด้วยอำนาจศีล

๑๐ "อานิสงส์ของการรักษาศีลโดยนัยพระสูตรตันตปิฎก"

๑) อานิสงส์ของการรักษาศีลโดยนัยพระสูตรตันตปิฎก

อานิสงส์ของการรักษาศีล ทำให้เกิดความสงบเรียบร้อย ส่งผลเป็นความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ดังปรากฏในพระไตรปิฎก พระสูตรตันตปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโปรดชาวตำบลบ้านปาฏลีคาม มีเนื้อหาสรุปได้ดังนี้^{๕๓} คือ

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมฟุ้งขจรไป

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘-๑๔๙/๙๒-๙๔.

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังสังคมใด ๆ จะเป็นสังคมกษัตริย์ก็ดี สังคมพราหมณ์ก็ดี สังคมคหบดีก็ดี สังคมสมณะก็ดี ย่อมเข้าไปอย่างองอาจไม่เก้อเขิน

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๒) อานิสงส์ของการรักษาศีลโดยนัยนักวิชาการ

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้ให้ทัศนะเรื่อง อานิสงส์ของศีล ไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน” ว่า ศีลมีอานิสงส์ดังนี้ คือ^{๕๔}

๑. ศีลเป็นข้อปฏิบัติที่ควรศึกษาให้รู้และปฏิบัติตาม เพราะเป็นบุญเป็นกุศลเป็นบันไดขั้นต้นที่จะนำไปสู่คุณธรรมขั้นสูง ๆ ต่อไป

๒. ศีลทำให้คำสอนอื่น ๆ ของพระพุทธเจ้างามขึ้นในเบื้องต้น คือ เมื่อผู้ถือคำสอนของพระพุทธเจ้าลงมือทำตามได้ คือ รักษาศีลได้แล้วนั้นว่าได้ทำคำสอนอื่น ๆ ให้งาม

๓. ศีลทำให้ได้วิชา ๓ มีบุพเพนิวาสานุสติญาณ ระลึกชาติในหนหลังได้ เป็นต้น

๔. ศีลทำให้ข้อปฏิบัติที่ไม่หย่อนนัก ถ้าไม่มีศีลก็เป็นอันว่าหย่อนเกินไป ไม่อาจทำให้บุคคลได้คุณพิเศษในทางธรรม

๕. ศีลทำให้ผู้ปฏิบัติละเว้นทางต่ำ คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน เมื่อบุคคลมีศีลประจำตัวแล้ว ไม่ตกไปในฝ่ายต่ำ ไม่ตกไปในทางชั่วทางเลว เวลาตายก็ไปทางดี คือ ทางมนุษย์ ทางสวรรค์

๖. ศีลทำให้ละกิเลสอย่างหยาบ ที่จะล่วงออกมาทางกาย ทางวาจา

๗. ศีลทำให้กิเลสในภายนอก ที่เป็นเหตุทำให้ความชั่วทางกาย ทางวาจา เช่น มีใครด่า ก็อดได้ ไม่โต้ตอบ เป็นต้น

๘. ศีลทำให้ละทุจริต คือ ความประพฤติชั่วทางกายวาจา

๙. ศีลทำให้บุคคลได้บรรลุอริยผล ศีลในที่นี้หมายถึง อธิศีล ซึ่งเกิดกับมรรค ๘

๑๐. โภคสมปท ศีลเป็นเหตุให้ได้โภคสมบัตติ หมายความว่า ผู้มีศีลบริบูรณ์ดีแล้ว และมีความไม่ประมาทในการหาทรัพย์ ย่อมหาทรัพย์ได้ทั้งทรัพย์ภายนอก และทรัพย์ภายใน คือ อริยทรัพย์

๑๑. กลยาณกิตติ ศีลเป็นเหตุให้มีชื่อเสียง หมายความว่า ผู้มีศีล ย่อมมีผู้สรรเสริญในที่ต่าง ๆ ตามสมควรแก่ศีลของตน

๑๒. สมุหวิสารท ศีลเป็นเหตุให้แคล้วคลาดในที่ประชุม คือ ผู้มีศีลเข้าไปในที่ประชุมใด ๆ ย่อมไม่รู้สึกลัวว่า จะมีผู้ติ หรือผู้ดูถูกในเรื่องศีลหรือในเรื่องความประพฤติของตน

^{๕๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๓๗๖-๓๗๗.

๑. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมถึงความเสื่อมโทรมทรพย์เป็นอันมาก ซึ่งมี
ความประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นโทษประการที่ ๑ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๒. กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัตีย่อมกระฉ่อนไป นี่เป็นโทษประการที่
๒ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๓. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม
พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมไม่แคล้วกล้า เก้อเขินเข้าไป นี่
เป็นโทษประการที่ ๓ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๔. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย นี่เป็นโทษประการที่ ๔ แห่งศีลวิบัติ
ของบุคคลผู้ทุศีล

๕. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
นี่เป็นโทษประการที่ ๕ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๑๐ "A₁E₁/2-2 E₁D₁a₁E₁ U₁A₁E₁ E₁e₁xU₁A₁E₁E₁

๑๐ @A₁D₁P₁A₁E₁

“ภิกษุชื่อว่าคัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลาย เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็น
รูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะ
เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขมาและโหม่นสรอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรี ฟังเสียงด้วย
หู ฯลฯ ตมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้ธรรมารมณ
ด้วยใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมณินทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะ
เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขมาและโหม่นสรอบงำได้ จึงรักษามณินทรี ถึงความสำรวมในม
ณินทรี ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวมอินทรีอันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสใน
ภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่า คัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลายเป็นอย่างนี้แล”^{๕๖}

คัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลาย

คัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลายมีคำศัพท์ เฉพาะว่า “อินทรีสังวรศีล” มีคำศัพท์ที่
ควรแยกพิจารณาได้ ๓ คำ คือ

๓.๔.๑.๑ ความหมายของคำว่า “อินทรี”

๑) ความหมายของคำว่า “อินทรี” ตามพระพุทธพจน์

^{๕๖} ติสรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๘-๑๔๙/๙๒-๙๔.

^{๕๗} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๑๓/๓๒-๓๓.

คำว่า อินทรีย์ ที่ใช้ในพระบาลีที่แสดงเกี่ยวกับอินทรีย์สังวรว่า อินทริเยสุ คุตตทวารโ หรือ อินทริยสวเรน สมมนาโคโต หมายเอาเฉพาะอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยสภาวะเป็นอุปาทายรูป คือ รูปที่ต้องอาศัยมหาภูตรูป^{๕๘} ส่วนใจนั้นเป็นนามธรรม

๒) ความหมายของคำว่า “อินทรีย์” ตามอรรถกถา

ในอรรถกถา อธิบายว่า รูปเรียกว่า จักขุเพราะว่าเป็นผู้นำในการเห็น เรียกว่า จักขายตนะ เพราะว่าเป็นถิ่นเกิดและเป็นที่ประชุมแห่งธรรมมีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่าจักขุธาตุ เพราะว่าเป็นของว่างเปล่าและมีใช้สัตว์ เรียกว่า จักขุนทรีย์ เพราะย่อมครองความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการเห็น เรียกว่าโลก เพราะที่ต้องชำระหลุดโรคม เรียกว่าทวาร เพราะว่าเป็นทางเข้าไป เรียกว่าสมุทฺธ เพราะทำให้เต็มได้ยาก เรียกว่าปณฺธระ เพราะว่าเป็นที่บริสุทธิ เรียกว่า เขต เพราะว่าเป็นที่เกิดเฉพาะแห่งธรรมมีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่า วัตถุ เพราะว่าเป็นที่อาศัยแห่งธรรมมีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่าเนตรและนัยนา เพราะว่าจะแสดงทางที่เสมอไม่เสมอนำอรรถภาพไป เรียกว่า ผังนี้ เพราะว่ามันเนื่องด้วยกายของตน และเรียกว่าบ้านว่าง เพราะว่าเป็นที่สาธารณะแก่สัตว์เป็นอันมากและหาเจ้าของมิได้^{๕๙}

ส่วนมโนอินทรีย์มีชื่อเรียกหลายอย่าง ดังพระบาลีว่า “จิต ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน จิต มโน มานัส หทัย ปณฺธระ มโน มนายนตนะ มโนอินทรีย์ วิญญฺณ วิญญฺณขันธ มโนวิญญฺณธาตุ ที่เหมาะสมกัน”^{๖๐} ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น”^{๖๑}

ในคัมภีร์อภิธรรมที่แสดงเกี่ยวกับความเป็นเหตุปัจจัยของธรรมทั้งหลาย จักขุนทรีย์เป็นต้นนั้นเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญฺณเป็นต้น โดยการเกิดก่อน และเป็นอินทรีย์^{๖๒} เป็นต้น ส่วน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นกรรมเก่าเป็นสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นผลของกรรม เกิดจากกรรมเก่า ๆ ที่เคยทำเอาไว้แล้ว ประมวลมาจนเป็นสิ่งที่สมมติว่าเป็นตัว เป็นต้นแต่ละคนก็แตกต่างกันไปตามกรรม ทำกรรมดีก็ปรุงแต่งให้ดูดี ทำกรรมไม่ดีหรือไม่ประณีตก็ปรุงแต่งให้ดูไม่ดี ขึ้นส่วนแต่ละอย่างที่เป็นอวัยวะของเราี้ มีความละเอียดปลีกย่อยไม่เหมือนกันเลย ก็เพราะแต่ละคนทำกรรมมาแตกต่างกัน นับตั้งแต่ผิวพรรณ รูปร่าง ทรวดทรง รวมไปถึงคุณภาพของใจ ที่เป็นอุปนิสัยใจคอ ความเคยชิน จริต อหยาศัยต่าง ๆ เกิดจากกรรมเก่าปรุงแต่งขึ้นมา

^{๕๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๕/๓๙๐.

^{๕๙} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๑๙-๒๒๐.

^{๖๐} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๑๕-๓๑๖.

^{๖๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘.

^{๖๒} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๔๑๐-๔๑๑.

เมื่อมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มาแล้ว ก็มีการรับรู้โลก เรียกว่า ผัสสะ ทำให้เกิดความรู้สึกต่อโลกและทำกรรมใหม่ต่อไปอีก ตา หู เป็นต้น เหล่านี้จึงเป็นที่ตั้งของเวทนา ทำให้เกิดความรู้สึก เมื่อเห็นก็รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคิดนึกก็รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง

สรุปความหมายได้ว่า อินทรีย์สังวร หมายถึง การสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีย์ทั้ง ๖

๓) ความหมายของคำว่า “อินทรีย์” ของนักวิชาการ

อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่โดยกิจหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ทางจักขุทวาร เป็นต้น^{๖๓} และเป็นใหญ่ในการเป็นเหตุให้จิตอื่น ๆ เกิดขึ้นเป็นไปทางทวารต่าง ๆ อินทรีย์แต่ละอย่างมีความสามารถในการทำหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะ หากขาดอินทรีย์หรืออินทรีย์บกพร่อง ก็จะไม่สามารถทำกิจได้ เช่น จักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้รูปที่มองเห็นได้ทางตา และเป็นเหตุให้เกิดจิตในทางจักขุทวาร คือ ปัญจทวาราวชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉนจิต สันตிரณจิต โวภูฏัพพนจิต กุศลจิตหรืออกุศลจิต โสตินทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้เสียงทางหู และเป็นเหตุให้เกิดจิตในทางโสตทวาร คือ ปัญจทวาราวชชนจิต โสตวิญญาณ สัมปฏิจฉนจิต สันตிரณจิต โวภูฏัพพนจิต กุศลจิตหรืออกุศลจิต แม้ขานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ก็มี ความหมายในทำนองเดียวกัน

๓.๔.๑.๒ ความหมายของคำว่า “สังวร”

๑) ความหมายของคำว่า “สังวร”

ความหมายของสังวรตามพระพุทธพจน์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกเป็นจำนวนมาก^{๖๔} พระพุทธพจน์นั้นแสดงทั้งลักษณะและวิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับอินทรีย์สังวร อีกทั้งได้ทรงแนะนำเทคนิควิธีการเพื่อให้การปฏิบัติได้ผล มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน

มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคัมภรอนทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขเฌาและ โทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู.. ดมกลิ่น

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๒-๒๐๓.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๑-๔๑๒/๔๔๘-๔๔๙.

ด้วยจุมก...ลืมนสด้วยสิ้น ..ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย .. รู้ธรรมารมณด้วยใจ ..ภิกษุผู้ประกอบด้วยควมสำรวมอินทรีย์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายในมหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคัมภีรชวาทในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างนี้แล^{๖๕}

จะเห็นว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงห้ามการเห็น การฟังเสียง การดมกลิ่น การลิ้มรส การถูกต้องโผฏฐัพพะ และการรับรู้ธรรมารมณทางใจ แต่อย่างใด พระองค์ทรงแสดงถึงการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ตามหน้าที่ของอินทรีย์ปกติ

๒) สัจธรรมความหมายตามอรรถกถา

ในคัมภีรวิสุทธิมรรค ได้แสดงหลักฐานว่า เนื้อความพระบาลีมักจะแสดงขยายความให้เห็นถึงสังวร ๕ ประการ^{๖๖} คือ “๑) ปาติโมกขสังวร ๒) สติสังวร ๓) ญาณสังวร ๔) ขันติสังวร ๕) วิริยสังวร” มีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

๒.๑) ปาฏิโมกขสังวร คือ การสำรวมในศีลอันเป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมเบื้องสูง เรียกว่าศีลสังวรก็มี คุณธรรมขั้นสูงขึ้นไป คือ สมาธิและปัญญาที่จะสามารถละกิเลสได้ ศีลสังวรนี้มีหลายระดับ แล้วแต่เพศ และสถานะของบุคคลนั้น คือ ศีล ๕ และศีล ๘ สำหรับคฤหัสถ์ ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุ ศีล ๓๑๑ สำหรับพระภิกษุณี เมื่อมีการสำรวมระวังรักษา มีเจตนาที่จะดเว้นความผิดพลาดทางกาย วาจา ตามศีลเหล่านั้น เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวร ดังมีมาในคณกโมคคัลลานสูตร แสดงถึงปาติโมกขสังวรมีว่า “มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีลสำรวม ด้วยการสังวรในปาฏิโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ จงเป็นผู้มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเถิด”^{๖๗}

๒.๒) สติสังวร คือ อินทรีย์สังวรตามพระบาลีนั่นเอง ท่านเรียกว่า สติสังวร เพราะว่าเป็นการรักษาจิตไม่ให้เกิดอกุศล เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ องค์ธรรมหลักในการเฝ้ารักษาจิตก็คือ สติ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งมีอรรถสำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศล คือ อภิชฌา และโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์”^{๖๘}

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒-๗๓.

^{๖๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีรวิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๓๗๔-๓๗๕.

^{๖๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๙.

^{๖๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๓.

๒.๓) ญาณสังวร คือ การปิดกั้นกิเลสชนิดตัดขาดด้วยปัญญา ทำให้กิเลสไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้อีกเพราะหมดเหตุ การเห็นแจ้งตามความเป็นจริงว่า สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจิตก็ปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในสังขารธรรมทั้งหลาย กิเลสทั้งหลายที่เคยเกิดเพราะมีความยึดมั่นถือมั่น ก็ถูกทำลายไปโดยสิ้นเชิง ความยึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานนี้ เกิดขึ้นได้เพราะอวิชชา คือ การไม่รู้ความจริง เมื่อปัญญารู้ความจริง ก็หมดความยึดมั่นถือมั่น

๒.๔) ขันติสังวร คือ ความอดทน อดกลั้น ไม่ห่อถอย ต่อสิ่งที่ไม่น่าชอบใจต่าง ๆ ตั้งแต่ด้านกายภาพ เช่น ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย เหลือบ ยุง ลม แดด จนกระทั่งถึงอดทนต่อการกระทำต่อผู้อื่น เช่น เป็นผู้อดกลั้นต่อถ้อยคำหยาบ คำส่อเสียด หรือคนที่ว่าร้าย เป็นต้น ความอดทนก็คือ ความสามารถที่จะคงสภาพจิตที่เป็นกุศลไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่ว่าจะเผชิญกับอารมณ์ใด ๆ ^{๖๙}

๒.๕) วิริยสังวร คือ การปิดกั้นกิเลสทั้งหลายไม่ให้เกิดโดยอาศัยความเพียรพยายาม มีการพยายามป้องกันไม่ให้กุศลเกิดขึ้น พยายามละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว พยายามทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พยายามทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามไพบุลย์ยิ่ง ๆ ขึ้น ^{๗๐}

ความหมายของคำว่า สังวร ที่มีความหมายในทำนองเดียวกันนี้ พระอรรถกถาจารย์ท่านอธิบายไว้ จะยกมารวบรวม ดังนี้ ที่ชื่อว่า สังวร เพราะอรรถว่า สังวร อธิบายว่า “ปิด คือ ห้ามได้แก่ ไม่ให้เป็นไป” ^{๗๑} สังวรนี้แม้จะหมด ท่านเรียกว่า สังวร “เพราะเป็นเครื่องระงับกายทุจริต และวจีทุจริต เป็นต้น ที่ตนต้องระงับตามหน้าที่ของตน” ^{๗๒} อินทรี คือ จักขุ ชื่อจักขุนทรี ที่ชื่อว่า สังวร เพราะกั้นไว้ อธิบายว่า “เพราะปิด คือ กั้นไว้ได้ คำว่า สังวรนี้ เป็นชื่อของสติ การสำรวมในอินทรี คือ จักขุ ชื่อว่าการสำรวม จักขุนทรี” ^{๗๓}

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่าผู้สำรวมแล้ว เพราะอรรถว่า สังวรระงับ อธิบายว่า “กั้น คือ ปิด ภาณุผู้สังวรระงับในจักขุนทรี คือ ผู้มีจักขุนทรีอันระงับรักษาแล้ว อธิบายว่า กั้น คือ ปิดบานประตู คือ สติที่รู้กันว่า การสำรวมทางจักขุนทรีในจักขุทวาร เหมือนคนปิดบานประตูที่ประตูเรือนนั้น” ^{๗๔}

^{๖๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔/๒๔.

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖/๒๕.

^{๗๑} พ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๑๕.

^{๗๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๕๙.

^{๗๓} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๘.

^{๗๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๑๘๐.

๓) ความหมายของอินทรียสังวร

๓.๑) ความหมายของคำว่า “อินทรียสังวร” ตามพระพุทฺธพจน์ในพระอภิธรรมปิฎก
ฉัมมสังคณี ความว่า

ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย

ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวม
ในจักขุนทรีย ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้บาปและอกุศลธรรม คืออภิชฌาและโทมนัส
ครอบงำได้ ย่อมรักษาจักขุนทรีย ย่อมถึงความสำรวมในจักขุนทรีย ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ดม
กลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้
ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในมโนทรีย ซึ่งเมื่อไม่
สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้บาปอกุศลธรรม คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ ย่อม
รักษามโนทรีย ย่อมถึงความสำรวมในมโนทรีย ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอง ความรักษา
ความสำรวม นี้เรียกว่า ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย^{๗๕}

๓.๒) ความหมายของคำว่า “อินทรียสังวรศีล” ตามอรรถกถา

อินทรียสังวรได้แก่ การสำรวมอินทรียทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดีในร้าย
ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, ระวังไม่ให้กิเลส
ครอบงำใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรียทั้ง ๖^{๗๖}

๓.๓) ความหมายของนักปราชญ์ และนักวิชาการ

ต่อไปจะนำความหมายของอินทรียสังวร จากคำอธิบายของนักปราชญ์หลายท่าน
ด้วยกันมีดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อินทรียสังวร
ความสำรวมอินทรียก็คือสำรวมอินทรียทั้ง ๖ นี้ สำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวม
กาย สำรวมใจ^{๗๗} สำรวมอย่างไรก็คือว่ามีความสำรวม คือ ความป้องกัน ความระมัดระวังด้วยสติ
ในทุกเวลาที่ตากับรูปได้ประจวบกัน หูกับเสียงได้ประจวบกัน จมูกกับกลิ่นได้ประจวบกัน ลิ้นกับรส
ได้ประจวบกัน กายและสิ่งที่กายถูกต้องได้ประจวบกัน มโน คือ ใจและธรรม คือ เรื่องราวได้
ประจวบกัน

^{๗๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๑๗/๒๙๘., อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๔/๓๓๘.

^{๗๖} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๒๘๕.

^{๗๗} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก,
สัมมาทิฎฐิ, หน้า ๑๓๕.

พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ว่า ให้พิจารณาโดยแยกกาย สรรวมอินทรีย์ คือ ตา ก็คือ ในขณะที่ตากับรูปประจวบกัน หรือที่เรียกกันง่าย ๆ ว่าตาเห็นรูป ก็มีสติคอยสำรวจระวังเอาไว้ มิให้ยึดถือสิ่งที่ตาเห็นนั้นเกิดความยินดีเกิดความยินร้าย อันเรียกว่า นาก็เลสให้ไหลเข้ามาท่วมจิตใจ สู้จิตใจ คือ ระมัดระวังมิให้เป็นอารมณ์ ที่นำความยินดีความยินร้ายไหลเข้ามาสู่จิตใจ ท่วมจิตใจ อันความยินดีความยินร้ายที่ไหลเข้ามาท่วมจิตใจทางตานี้แหละ ได้ชื่อว่า เป็นอาสวะอย่างหนึ่ง ตามที่ได้กล่าวแล้วว่าอาสวะ คือ กิเลสที่ต้องจิตใจ หรือต้องจิตสันดาน ก็ไหลเข้ามาทางตานี้นั่นเอง โดยที่ยึดถือเป็นอารมณ์ เกิดความยินดีเกิดความยินร้ายขึ้นในจิต ท่วมจิตใจ^{๗๘}

๒. พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ให้ความหมายของอินทรีย์สังวรศีล คือ การใช้สติสำรวจระวังมิให้เกิดกิเลสขณะที่วิญญาณเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ โดยให้ความหมายในลักษณะ การอธิบายแบบบอภิธรรม ซึ่งองค์ธรรมของสังวรแต่ละอย่าง บอกถึงสังวรธรรมมี ๕ อย่าง ได้แก่ “ศีล สมาธิ ปัญญา ขันติ และวิริยะ เมื่อใดที่มีธรรมะเหล่านี้เกิดขึ้นในขวนจิต เมื่อนั้นเป็นสังวร เมื่อใดที่เป็นฝ่ายตรงข้าม ได้แก่ ความไม่มีศีล ความไม่มีสติ ความหลง ความไม่อดทน และความเกียจคร้านเกิดขึ้นในขวนจิต เมื่อนั้นเป็นอสังวร สติสังวรนั้นเป็นอินทรีย์สังวรอย่างแท้จริง”^{๗๙}

ท่านได้อธิบายสังวร ๕ อย่าง คือ ปาติโมกขสังวร อินทรีย์สังวร ญาณสังวร ขันติสังวร และวิริยะสังวร ตามที่ได้แสดงไว้ในคัมภีร์อรรถกถา โดยได้ให้ความหมาย และบอกองค์ธรรมของสังวรชนิดนั้น ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังข้อความว่า

ปาติโมกขสังวร หมายถึง การสำรวมในพระปาติโมกข์ ความวิบัติแห่งปาติโมกข์ศีล เป็นการต้องอาบัติเพราะล่วงละเมิดสิกขาบททางกายและวาจา แต่ความไม่มีศีลในเรื่องนี้เกิดทางมโนทวาร มิใช่เกิดทางทวาร ๕ เพราะเป็นวิธีกำจัดกิเลสทางใจ ส่วนอสังวรธรรม ๔ อย่างอื่นเกิดทางทวารทั้ง ๖

สติสังวร จัดเป็นอินทรีย์สังวรอย่างแท้จริง โดยองค์ธรรมคือ สติเจตสิกที่คุ้มครองมิให้เกิดกิเลสทางทวารทั้ง ๖ ส่วนความไม่มีสติ เป็นการล้มกำหนดรู้เท่าทันสภาวธรรมที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยองค์ธรรม คือ โลกเจตสิกที่เรียกว่าอภิชฌา (ความละโมภ) และโทมนัส (โทสะ)

ญาณสังวร โดยองค์ธรรม คือ ปัญญาที่เป็นอริยมรรค ที่ละกระแสนาบันได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ อวิชชา ฯลฯ โดยเด็ดขาด โดยสรุป ญาณสังวรหมายถึง ปัจจัยสันนิสสิคศีล วิปัสสนาญาณ และปัญญาที่เป็นอริยมรรค ส่วนความหลงโดยองค์ธรรม คือ โมหเจตสิกที่ตรงข้ามกับญาณทั้ง ๓ นั้น

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^{๗๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์ (กรุงเทพมหานคร : ประยูรสาส์น การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๔.

วิริยสังวร ความเพียรเพื่อละกามวิตก เป็นต้น โดยองค์ธรรม คือ วิริยเจตสิกที่จัดเป็น สัมมปปธาน

๓. พระธรรมธีรราชทูต (โชดก ญาณสิทธิเถร) ได้ให้ความหมาย อินทริยสังวร หมายถึง ปิดกั้น ป้องกัน ไม่ให้บาปอกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นในจิตเวลาที่มีการรับรู้อารมณ์ทางทวาร ทั้ง ๖ หรือ หมายถึง “การคุ้มครอง การป้องกันรักษาจิตให้มั่นคง เมื่อรับรู้อารมณ์แล้ว อารมณ์ก็จะไม่ อดจิตให้ออกไปสนใจภายนอก ไม่หลงยินดีในอารมณ์ที่น่ารัก ไม่เกลียดชังในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก”^{๘๐}

๔. พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของอินทริยสังวรเอาไว้ว่า อินทริยสังวร คือ การ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกอย่างไว้ ด้วยหวังว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกนึก ขึ้นเองในใจอย่าทำความรักใคร่พอใจยินดีหรือความโกรธเคืองหงุดหงิดยินร้าย ให้เกิดขึ้นในใจของ ตนได้^{๘๑} นอกจากนี้ ท่านยังมองว่าอินทริยสังวรไม่ใช่แค่เรื่องศีล แต่ยังรวมถึงการเจริญวิปัสสนา จนกระทั่งบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ซึ่งอินทริยสังวรเป็นเหมือนพื้นฐานให้จิตวางเฉยเมื่อตา มองเห็นรูป หูฟัง จมูกดมกลิ่น เป็นต้น ในขณะที่นั้นก็สามารถเพ่งมองให้เห็นความจริงของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ และสภาวะธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ให้เห็นโดยความเป็นของว่างเปล่าจาก ตัวตน จนกระทั่งหลุดพ้นก็ได้ ดังนั้น การบำเพ็ญอินทริยสังวรนั้น หากมีความตั้งใจจริง ก็สามารถ ถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

การสำรวมอินทริยนั้น ไม่ใช่มีแต่อย่างต่ำเป็นขั้นศีล อาจมีสูงขึ้นไปถึงขั้น บรรลุ อรหัตตผล ถ้าผู้ใดสำรวมอินทริยชนิดเกิดญาณวิเศษมองเห็นเป็นวิปัสสนา ถึงกับเห็นความเป็น อนัตตาของสิ่งทุกอย่างทั้งที่เป็นภายนอกและภายใน จนอนัตตานุปัสสนาญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจะ บรรลุถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้แก่ นิพพาน ข้อนี้หมายความว่า ไม่ใช่เพียงแต่การเห็นรูป แล้วเฉยได้อย่าง เดียว ซึ่งเป็นเพียงอินทริยสังวรศีล แต่ในขณะที่เฉยนั้นแหละหมายถึง การเพ่งความเป็นธาตุ ความ เป็นของว่างเปล่าในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ตลอดถึงผัสสะ และเวทนาทุกชนิดที่ อาศัยรูปเป็นต้นเกิดขึ้น จนเกิดวิมุตติขึ้น^{๘๒}

๕. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอินทริยสังวร คือ การ สำรวมอินทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น

^{๘๐} พระธรรมธีรราชทูต (โชดก ญาณสิทธิเถร), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วย มหาสติปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓๓.

^{๘๑} พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระอรหันต์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๒๑๘.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖-๒๒๗.

ลัมรส ถูกต้องโง่ฐัพพะ ฐัธรรมารมณด้วยใจ ระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีทั้ง ๖ การสำรวมอินทรีจึงเป็นไปใน ๒ ลักษณะ คือ^{๘๓}

ก) สำรวมระวังในอินทรีทั้ง ๖ ด้วยการไม่สอดส่ายส่งออกไปเที่ยวกระทบหรือผัสสะกับ รูป เสียง กลิ่น รส โง่ฐัพพะ และธรรมารมณ ที่ไม่จำเป็น เพราะเมื่อไม่เกิดการผัสสะหรือ เมื่อผัสสะดับ จึงดับเวทนาได้ อันเป็นไปตามปฏิจกสมุปปาทธรรมฝ่ายนิโรธหรือฝ่ายดับทุกข์

ข) อีกในลักษณะหนึ่งนั้น ย่อมไม่สามารถสำรวมได้ตลอดเวลา เพราะความที่ย่อมต้องมีการกระทบกันบ้างเป็นธรรมดาในการดำเนินชีวิตแม้แต่ในภิกษุ ที่ประกอบด้วยควมสำรวมแล้วก็ตาม ดังนั้นเมื่อเกิดการกระทบหรือเกิดการผัสสะกันแล้ว ก็ให้มีการสังวร สำรวมไม่ให้ยินดียินร้าย ในเวลาที่เห็นรูป ฟังเสียง ตมกลิ่น ลัมรส ถูกต้องโง่ฐัพพะ ฐัธรรมารมณด้วยใจ หรือการอุเบกขา หรือไม่พัวพัน เสียตนเอง กล่าวคือ ยังมีความระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรีทั้ง ๖ อีกด้วย

กล่าวคือ ถ้าปล่อยให้อายตนะภายนอกกระทบกับอายตนะภายใน ย่อมเกิดขึ้นและไปดังนี้เสมอ จะไปห้ามไม่ให้เกิด ไม่ให้เป็นไปย่อมไม่ได้ อายตนะภายนอก กระทบกัน เช่น ตา เห็นรูป อายตนะภายใน การกระทบกันของปัจจัยทั้ง ๒ ย่อมเกิด วิญญาน ๖ “การประจวบกันของปัจจัยทั้ง ๒ ข้างต้น เรียกว่า ผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี เวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข ทุกข์ อทุกขมสุข (ไม่สุขไม่ทุกข์) อย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นเป็นธรรมดา”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) เน้นคำสอนเรื่องอินทรีสังวรในแง่ของการใช้อินทรีเพื่อการศึกษาเอาไว้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่มีสิ่งเร้าเข้ามามากมาย หากใช้อินทรีไม่ถูกต้อง ใช้เพื่อเสพเสวยอารมณ์ทางโลก เพื่อหาความสุขจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างนี้เป็นวงจรของความทุกข์ และทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย แต่หากใช้อินทรีอย่างถูกต้อง เป็นไปเพื่อการศึกษา ก็จะมีประโยชน์ตั้งแต่การดำเนินชีวิตธรรมดา จนถึงการเป็นผู้มีอิสระหลุดพ้น หมดทุกข์ไปได้ โดยท่านได้อธิบาย “กระบวนการที่เกิดขึ้นทั้งฝ่ายทุกข์กับฝ่ายหมดทุกข์ ให้เข้าใจได้โดยง่าย เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ จนเกิดความรู้สึกแล้ว หากมีการปฏิบัติอย่างถูกต้อง ก็จะเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญ ท่านจึงได้แนะนำการใช้อินทรีที่ถูกต้อง และแนะนำหลักโยนิโสมนสิการ”^{๘๔} เพื่อให้ใช้อินทรีด้วยสติปัญญา จะได้เป็นไปฝ่ายออกจากทุกข์

ดังนั้น อินทรีสังวรศีล ย่อมหมดจดด้วยสังวร ๔ อย่างนอกจากปาติโมกขสังวร และในสังวร ๔ อย่างเหล่านั้น ญาณสังวรไม่อาจเกิดขึ้นก่อนการปฏิบัติธรรม เพราะจัดเป็นวิปัสสนาญาณ

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖๗-๗๒๖.

และมรรคญาณ ซึ่งเป็นผลของการเจริญวิปัสสนา ส่วนสังวร ๓ อย่าง คือ สติสังวร ขันติสังวร และวิริยสังวร เป็นธรรมสำคัญในการเจริญอินทริยสังวรศีล^{๘๕}

สรุปได้ว่า อินทริยสังวรศีล หมายถึง การป้องกัน การปิด การห้าม การไม่ให้บาปอกุศล เข้ามาครอบงำจิต สังวร แม้จะแยกเป็น ๕ อย่าง แต่ก็มีความหมายในทำนองเดียวกัน คือ การป้องกันหรือการห้ามไม่ให้บาปอกุศลเข้าสู่จิต ป้องกันด้วยศีลเรียกว่า ปาติโมกขสังวรหรือศีลสังวร ป้องกันด้วยสติเรียกว่า สติสังวร ป้องกันด้วยปัญญาเรียกว่า ญาณสังวร ป้องกันด้วยความอดทนอดกลั้นเรียกว่า ขันติสังวร ป้องกันด้วยความเพียรเรียกว่า วิริยสังวร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรูว่า

มหาบพิตร อย่างไรภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย มหาบพิตรภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เราย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวม จักขุนทรี (สำรวมตา) ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌา และโทมนัสครอบงำ... ภิกษุฟังเสียงด้วยโสต... ตมกลืนด้วยฆานะ... ลิ่นรสด้วยชีวหา... ถูกต้อง โภฏฐัพพะด้วยกาย... รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เราย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรี ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำ จึงรักษามโนทรี ถึงความสำรวมในมโนทรี ภิกษุ ประกอบด้วยอินทริยสังวรอันเป็นอริยะเช่นนี้ ย่อมได้เสวยสุขอันไม่ระคนด้วยกิเลสในภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายด้วยประการดังกล่าวมานี้แล^{๘๖}

จากพระดำรัสที่ยกมานี้ มีคำศัพท์ที่ฟังทำความเข้าใจอยู่หลายคำ คือ “ทวารในอินทรีทั้งหลาย” หมายถึง “อายตนะภายใน ๖” เหตุที่ใช้คำว่า “ทวาร” ซึ่งแปลว่า ประตู ก็เพราะอายตนะ ภายในทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นทางเปิดรับอายตนะภายนอกทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ (อารมณ์ที่รู้ด้วยใจ) อายตนะภายในจึงเป็นเสมือน “ประตู” ที่เปิดรับบุคคลภายนอกเข้ามาในบ้าน ส่วนอายตนะ ภายนอกทั้ง ๖ นั้น มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อารมณ์ ๖”^{๘๗}

“เห็นรูปด้วยจักขุ” โบราณจารย์ทั้งหลายอธิบายว่าลำพังจักขุหรือตาเห็นรูปไม่ได้ เพราะไม่มีใจ ลำพังใจก็เห็นรูปไม่ได้ เพราะไม่มีประสาทตา แต่ขบวนการของการเห็นจะต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ตา รูป และใจ กล่าวคือ จักขุ (ทวาร) กับรูป (อารมณ์) กระทบกัน บุคคล

^{๘๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘) หน้า๑๔-๑๘.

^{๘๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๒๒/๓๑๙-๓๒๐.

^{๘๗} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๐๘.

ย่อมเห็นรูปนั้นได้ด้วยใจเมื่อใจรับรู้อารมณ์ทางตาแล้ว ย่อมทำให้เกิดการเห็นขึ้น นี่คือความหมายของ “เห็นรูปด้วยจักขุ” บางแห่งท่านใช้ “เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาน”^{๘๘} “วิญญาน ในที่นี้หมายถึง การรับรู้ด้วยใจในขณะที่อายตนะภายในและภายนอกกระทบกัน ดังนั้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “เห็นรูปด้วยจักขุ” ย่อมหมายถึง “เห็นรูปด้วยจักขุวิญญาน”^{๘๙} ในทำนองเดียวกัน เมื่อพระองค์ตรัสว่า “ฟังเสียงด้วยโสต” ย่อมหมายถึง “ฟังเสียงด้วยโสตวิญญาน”

“ดมกลิ่นด้วยฆานะ” ย่อมหมายถึง “ดมกลิ่นด้วยฆานวิญญาน”

“ลิ้มรสด้วยชีวนา” ย่อมหมายถึง “ลิ้มรสด้วยชีวานวิญญาน”

“ถูกต้องโณภูมัพพะด้วยกาย” ย่อมหมายถึง “ถูกต้องโณภูมัพพะด้วยกายวิญญาน”

“รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจ” ย่อมหมายถึง “รู้แจ้งธรรมารมณด้วยมโนวิญญาน”

ส่วนคำว่า “ไม่มีนิมิต” คือ ไม่ถือเครื่องหมายซึ่งมีอยู่ในอายตนะภายนอก เช่น ไม่สนใจว่าเป็นหญิงหรือชาย หรือไม่ใส่ใจเครื่องหมายอันเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดกิเลส เช่น ไม่สนใจว่างาม เป็นต้น ดังนั้นการไม่ถือนิมิตก็คือ การยังหยุดอยู่ในอาการสักแต่ว่าเห็นเท่านั้น ไม่เก็บไปคิดนึกปรุงแต่งต่อไปอีก

“ไม่ถืออนุพยัญชนะ”^{๙๐} คือ ไม่ถือลักษณะเล็ก ๆ น้อย ๆ อันเป็นประกอบของอายตนะภายนอก เช่น ลักษณะของมือ เท้า หน้าตา การพูด การหัวเราะ การฉอเลาะ หรือ อากัปกริยาอื่น ๆ ซึ่งจะก่อให้เกิดกิเลส โดยสรุปก็คือ เมื่อได้เห็นองค์ประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ของอายตนะภายนอก ก็ยังหยุดอยู่สักแต่ว่าเห็น ไม่เก็บไปคิดนึกปรุงแต่งวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปอีก เพราะจะทำให้กิเลสกำเริบพุ่งขึ้นในใจ

“สำรวมจักขุนทรีย์” โดยรูปศัพท์ แปลว่า “สำรวมตา” แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะต้องปิดตาเพื่อไม่ดูอะไร เพราะเป็นสิ่งที่ไปไม่ได้ แต่ขณะใดที่ลืมตาย่อมมีสิ่งมากระทบตารามากมาย ดังนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ใช้สติเป็นเครื่องปิดตา ใช้สติเป็นเครื่องสำรวม ใช้สติเป็นเครื่องคุ้มครองความคิด ในขณะที่เราเห็นหรือดูสิ่งต่าง ๆ

สำหรับการสำรวมอินทรีย์อื่นอีก ๕ อย่างก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน คือ ใช้สติเป็นเครื่องคุ้มครอง ด้วยเหตุนี้โบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า “อินทรีย์สังวรศีล พึงสำเร็จได้ด้วยสติ”

^{๘๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙-๑๑.

^{๘๙} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ)

มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดยจำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๓.

^{๙๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑/๗.

คำว่า “อกุศลธรรมอันลามก” ได้แก่ “อภิชณาและโทมนัส”^{๙๑}

“อภิชณา” ตามรูปศัพท์แปลว่า โลภอยากได้ของเขาความคิดเพ่งเล็งจ้องจะเอาของคนอื่น^{๙๒} “โทมนัส” ตามรูปศัพท์แปลว่า ความเสียใจ ความทุกข์ใจ^{๙๓} ดังนั้น “อภิชณาและโทมนัส” จึงจัดว่า เป็นอกุศลธรรมอันลามก เพราะความโลภอยากได้ของของคนอื่นนั้น ย่อมนำไปสู่การประพฤติดุศีล ทำให้ประกอบอาชีพไม่บริสุทธิ์ ถ้าได้ของมาดังใจหมาย ของนั้นก็ไม่มีบริสุทธิ์ แม้จะรู้สึกเป็นสุข ก็เป็นความสุขหลอก ๆ เพียงช่วงเวลาสั้น ๆ แต่จะมีวิบากกรรมติดตามไปอีกยาวนาน หรือหากไม่ได้ของนั้นก็รู้สึกผิดหวัง เกิดโทมนัส ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้ออกุศลธรรมอันลามก คือ อภิชณาและโทมนัสครอบงำ”

คำว่า “รักษามนินทรีย์” หรือ “สำรวมมนินทรีย์” หมายถึง การรักษาใจให้พ้นจากการถูกรอบงำโดยอภิชณาและโทมนัส^{๙๔} จะเห็นว่า การสำรวมระวังอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุ เป็นต้น แท้ที่จริงแล้ว ก็เพื่อรักษามนินทรีย์ คือ ใจ ให้ปลอดจากทุกข์ ปลอดจากกิเลสภายใน เพื่อเสวยสุขในเบื้องปลายนั่นเอง

จากข้อความดังกล่าว สามารถอธิบายลักษณะของการเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายได้ว่า^{๙๕}

พระภิกษุในพระธรรมวินัยนั้น เมื่อเห็นรูป ซึ่งอาจจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของก็ตาม ก็สักแต่ว่าเห็น ไม่คิดปรุงแต่งต่อไปอีกว่า สิ่งนี้ คนนี้สวยหรือไม่สวย หรือสวยน้อยสวยมาก ทั้งนี้ เพราะไม่ถืออนิมิต และไม่ถืออนุพยัญชนะ การที่สามารถไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะได้ ก็เพราะมีสติกำกับใจ มีสติคุ้มครองใจไม่ให้คิดเรื่องไร้สาระ นั่นคือ มีสติสำรวมจักขุนทรีย์ แต่ถ้าสำรวมไม่ได้ คือ หยุดความคิดไม่ได้ เกิดความชอบใจหรือพอใจรูปที่ตนเห็น ก็จะเกิดอภิชณา คือ ความโลภอยากได้ ซึ่งเป็นกิเลสความที่นอนเนื่องอยู่ในใจโดยธรรมชาติอยู่แล้ว ถ้าไม่ได้รูปนั้นมาสนองอภิชณา ก็ารู้สึกโทมนัส คือ เป็นทุกข์ ถึงแม้จะได้รูปนั้นมาตามต้องการ ก็อาจรู้สึกพึงพอใจชั่วระยะหนึ่ง แต่ก็จะต้องเกิดความโทมนัสในที่สุดอยู่แน่นอน

^{๙๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๐๐.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐.

^{๙๔} ดุราลละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๑/๔๔๕.

^{๙๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๓/๗๒-๗๓.

เพราะรูปนั้นไม่เที่ยง ย่อมเสื่อมคลาย หรือพลัดพรากจากเราไปในที่สุด นี่คือ ผลของการไม่
สำรวมจักขุนทรีย์

สำหรับอินทรีย์อื่นที่เหลืออีก ๕ อย่างก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่สำรวมแล้วจะมีผลเป็นทุกข์
เหมือนกันหมด ถ้ามองว่าทุกข์อยู่ตรงไหน ทุกข์ก็อยู่ที่ใจนั่นเอง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การสำรวม
อินทรีย์ทั้งหลาย แท้ที่จริงก็คือ การสำรวมใจ หรือที่เรียกว่า “สำรวมมโนอินทรีย์” นั่นเองพระภิกษุที่
สำรวมมโนอินทรีย์หรืออินทรีย์ทั้งหลายได้ ย่อมเสวยสุข เพราะกิเลสภายในกล้ำกรายจิตใจไม่ได้ ดังที่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ฝนย่อมไม่ร่วรดเรือนที่มุงดีแล้วฉันใด รากะย่อมไม่ร่วร้าวเข้าจิตที่อบรมดี
แล้วฉันนั้น”

อนึ่ง เมื่อพระภิกษุบำเพ็ญอินทรีย์สังวรศีลได้บริบูรณ์แล้ว อภิชฌาและโทมนัสก็ไม่อาจ
เข้าครอบงำใจได้ ยังผลให้สามารถบำเพ็ญปาฏิโมกขสังวรศีลได้บริสุทธิ์บริบูรณ์ด้วย เพราะมีสติเป็น
ตัวกำกับศรัทธาอีกต่อหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่า ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น สำเร็จด้วยศรัทธา

สรุป การจะมีอินทรีย์สังวรได้นั้น จะต้องมีสติตั้งมั่นเตรียมพร้อมอยู่เสมอ จึงต้องมีการ
ฝึกอบรมไว้ โดยการฝึกให้มีสติ มีความรู้ตัวเป็นพื้นฐานเอาไว้ และมีการซ้อมอยู่เสมอ ๆ เมื่อมีการ
กระทบอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ เป็นการพัฒนาอินทรีย์ทั้ง ๖ ให้มีคุณภาพ นำมาใช้ประโยชน์ นำความ
สงบสุขมาให้ เรียกว่า อินทรีย์ภาวนา ผู้ที่มีอินทรีย์ฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นผู้ที่ปลอดภัยจากบาปอกุศล และ
ปลอดภัยจากทุกข์ที่จะเกิดมาจากกิเลสต่าง ๆ แม้ในยุคสมัยที่มีเรื่องราวมากมายอย่างยุคปัจจุบัน มีสิ่ง
ยั่วยวนใจมาล่อมากมาย หลักอินทรีย์สังวรก็ยังใช้ได้เสมอเพราะเป็นการป้องกันไว้ตั้งแต่ต้น

ผู้ที่ได้ฝึกพัฒนาอินทรีย์สังวรมาจนสมบูรณ์แล้วได้แก่ พระอรหันต์ ท่านได้ผ่านการ
ฝึกฝนพัฒนามาจนกระทั่งเกิดอัสวักขญาณ มีวิชา รู้แจ้งอริยสัจสมบูรณ์แล้ว หมดกิเลสโดย
สิ้นเชิง ท่านจึงปิดกั้นกิเลสไม่ให้เกิดขึ้นเมื่อมีการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้ทุกอารมณ์ เป็นผู้มีปัญญา
วางแผนต่อสังขารทั้งหลายที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ได้ชื่อว่า ผู้ที่มีอินทรีย์สังวรอย่างสมบูรณ์
ส่วนพระอริยเจ้าลำดับรองลงมายังไม่สมบูรณ์ เพราะยังมีความยินดียินร้ายในบางอารมณ์ได้ มาก
น้อยตามกำลังสติปัญญา ส่วนปุถุชนย่อมมีความยินดียินร้ายเกิดขึ้นในอารมณ์มากมาย ต้องอาศัย
การป้องกันให้ห่างไกลจากกิเลส โดยการสำรวมระวังการกระทำ คำพูด ความคิด การเลือกอารมณ์
การมีเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันที่เหมาะสมเอาไว้เพื่อไม่ให้ใจหวนกลับไปหาความสุขจากการเสพ
อารมณ์ ตลอดจนการฝึกฝนทำกรรมฐานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดสมาธิและเกิดปัญญา ให้ห่างไกลจากกิเลสต่าง ๆ

↑ ๐๐ "Aṅguttara Sutta"

เมื่อตรัสอธิบายเรื่อง คຸມครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายจบลงแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
จึงทรงแสดงสติสัมปชัญญะแก่พระเจ้าอชาตศัตรูว่า

มูล ๓ กัฏฐี นามขันธ ๔ ที่สัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้นกัฏฐี กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูล เป็นสมุฏฐาน กัฏฐี กล่าวสั้น ๆ ว่า กุศลในภูมิ ๔^{๙๙} สติมีลักษณะดังนี้ (ลักษณะที่จดทุกกะของสติเจตสิก)

๑. อภิปาปนลกขณา สติมีความระลึกได้ในอารมณ์เนื่อง ๆ คือ มีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ อารมณ์นั้นมี ๓ อย่าง คือ

ก. อารมณ์ปกติธรรมดาของมนุษย์ปุถุชนในโลก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นตัวอย่าง

ข. อารมณ์ของนักปฏิบัติธรรมขั้นสมณะ เช่น อารมณ์พระกรรมฐาน ๔๐ มี กสิณ ๑๐ เป็นต้น

ค. อารมณ์ของนักปฏิบัติธรรมขั้นวิปัสสนา ได้แก่ ขันธ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุทบาท ๑๒

การระลึกเนื่อง ๆ ในอารมณ์ทั้ง ๓ ขั้นนี้ จัดเป็นลักษณะ คือ เครื่องหมายของสติ

๒. อสมโมหรรสา สตินั้นมีความไม่หลงลืมเป็นหน้าที่หรือเป็นกิจ หมายความว่า คนที่ลืมของบ่อย ๆ เพราะขาดสติ เช่น ลืมกุญแจบ้าน ลืมกระเป๋าลืมปากกา ลืมเวลาที่นัดหมายกับใคร ๆ ไว้ ลืมปิดประตูบ้าน เป็นต้น เป็นเพราะขาดสติ เรียกกันว่าเผลอ แม้ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ถ้าขาดสติแล้วอารมณ์ของกรรมฐานจะไม่ปรากฏเลย ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อสมาธิไม่เกิดปัญญาก็ไม่เกิดเช่นเดียวกัน เพราะปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยสมาธิเป็นบาทใกล้ชิด ถ้ามีสติแล้วจะได้ผลตรงกันข้ามกับที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น สติจึงมีหน้าที่สำคัญที่สุด คือ ทำให้ไม่หลงลืม

๓. อารกขปจจุปฏฐานา สตินั้นมีการรักษาอารมณ์เป็นผลปรากฏ และ วิสยาภิมุขภาวปจจุปฏฐานา คือ มีความมุ่งมั่นเฉพาะต่ออารมณ์ เป็นผลปรากฏ หมายความว่า เมื่อมีสติแล้วอารมณ์ขั้นต่ำ ๆ ของชาวโลกก็ยังปรากฏได้ดี เช่น รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้นอย่าง จะสังเกตได้โดยง่าย ๆ ในเวลาดูหนังสือขณะใดสติไม่มี ขณะนั้นใจก็ลอยออกไปคิดอย่างอื่นเสีย จะดูสัก ๒-๓ เทียวก็จำไม่ได้ ทั้งนี้เพราะใจไม่มีสติรักษาไว้ ถ้าขณะใดมีสติ ขณะนั้น ดูหนังสือเพียงเทียวก็จำได้ดี อารมณ์ขั้นกลาง คือ อารมณ์ของสมณะกัฏฐี อารมณ์ขั้นสูง คือ อารมณ์ของวิปัสสนากัฏฐี ถ้ามีสติแล้วสามารถจะควบคุมอารมณ์รักษาอารมณ์ได้ดีมาก และได้ผลดีโดยรวดเร็ว ดังนั้น สติจึงมีผลปรากฏเป็น ๒ ประการ คือ รักษาอารมณ์ไว้อย่างหนึ่ง มุ่งหน้าเฉพาะต่ออารมณ์อย่างหนึ่ง

^{๙๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๒.

สำเร็จแก่ผู้ปฏิบัติผู้มีสติหลง ไม่มีสัมปชัญญะ จะกล่าวไปไปถึงอัปนา ถึงกระนั้น เพราะความที่
 ฌานเหล่านั้นหายาบ การดำเนินไปของจิตจึงมีความสะดวก เหมือนการดำเนินไปบนภาคพื้นของ
 บุรุษฉะนั้น กิจแห่งสติและสัมปชัญญะในฌานเหล่านั้นจึงยังไม่ปรากฏชัด ก็เพราะความที่ฌานนี้
 ละเอียดย เพราะละองค์ที่หายาบได้การดำเนินไปของจิต อันกิจแห่งสติและสัมปชัญญะกำกับแล้ว
 ที่เดียวจำปรารภณา เหมือนการเดินใกล้คมมีดโกนของบุรุษฉะนั้น^{๑๐๔}

ยังมีข้อที่จะกล่าวถึงเพิ่มเติมอีกสักเล็กน้อย นักปราชญ์พึงทราบสันนิษฐานคำนี้ว่า สโต
 จ สมปะชาโน ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในตติยฌานนี้เท่านั้น ก็เพื่อแสดงเนื้อความพิเศษแม้ว่า
 ลูกโคที่ยังติดแม่โค ถูกพรากจากแม่โค เมื่อไม่คอยควบคุมไว้ ย่อมเข้าหาแม่โคอีกนั่นเองฉันใด
 ความสุขในตติยฌานนี้ก็ฉันนั้น ถูกพรากจากปิติแล้วความสุขนั้นเมื่อไม่คอยควบคุมด้วยเครื่อง
 ควบคุมคือสติและสัมปชัญญะ พึงเข้าหาปิติอีกทีเดียว พึงเป็นสุขที่สัมปยุตด้วยปิตินั่นเอง ถึงแม้ว่า
 สัตว์ทั้งหลาย ย่อมกำหนดนึกในความสุข และความสุขนี้ก็เป็นสุขหวานยิ่งนัก เพราะไม่มีสุขยิ่งไป
 กว่านั้น แต่ความไม่กำหนดนึกในความสุข ย่อมมีในตติยฌานนี้ ด้วยอานุภาพแห่งสติและ
 สัมปชัญญะ^{๑๐๕}

ดังนั้นพระพุทธรเจ้าทรงแสดง สติสัมปชัญญะให้พระเจ้าอชาตศัตรูฟังว่า ผู้ที่
 ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป การถอยกลับ
 การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิบาตรและจีวร การฉัน การดื่ม
 การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การ
 นิ่ง มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อมชื่อว่า เป็นผู้ที่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ^{๑๐๖}

สัมปชัญญะที่จำเป็นในการปฏิบัติวิปัสสนา

คำว่า สัมปชัญญะบรรพ หมายถึง หมวดยหรือข้อที่ว่าด้วยการทำความรู้สึกตัวในการก้าว
 ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก แม้แต่การฉัน การดื่ม การ
 เคี้ยว การลิ้ม เป็นต้น ไปจนถึงในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ย่อมทำความรู้สึกตัวอยู่เสมอ มี

^{๑๐๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๒/๒๖๖.

^{๑๐๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๗/๒๖๙-๒๗๐.

^{๑๐๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๑๔/๗๓.

เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น และไม่ถือนั่นอะไร ๆ^{๑๐๗} ผู้เจริญวิปัสสนากาวนาด้วยการตั้งสติกำหนดพิจารณาอริยาบถย่อยต่าง ๆ เหล่านี้ เรียกว่า สัมปชัญญะ^{๑๐๘} มีความหมาย ๕ ประการ คือ^{๑๐๙}

๑) ความรู้ชอบโดยประการต่าง ๆ คือ ความรู้อย่างถูกต้อง โดยสภาวลักษณะ คือ ลักษณะพิเศษ หมายถึง ลักษณะเฉพาะของรูปนามแต่ละอย่าง เช่น ปฐวีธาตุ มีลักษณะแข็ง อ่อน อาโปธาตุ มีลักษณะไหล เกาะกุ่ม เป็นต้น สังขตลักษณะ คือ ลักษณะของสังขตธรรม หมายถึง ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของสังขตธรรม สามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปของรูปนาม หมายถึง ไตรลักษณ์ อันได้แก่ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน

๒) ความรู้ชอบโดยพิเศษ คือ ความรู้อย่างถูกต้องโดยลักษณะทั้งสามอย่างนั้น ซึ่งพิเศษกว่าความรู้โดยสมมติบัญญัติของคนทั่วไป

๓) ความรู้อย่างบริบูรณ์โดยประการต่าง ๆ คือ ความรู้อย่างถ้วนทั่วไม่ขาดไม่เกิน โดยสามัญลักษณะทั้ง ๓ นั้น

๔) ความรู้เองโดยประการต่าง ๆ คือ ความรู้จากประสบการณ์ของตนเอง ไม่ใช่ความรู้จากการฟังผู้อื่น หรือนึกคิดใคร่ครวญ

๕) ความรู้อย่างบริบูรณ์โดยพิเศษ คือ ความรู้อย่างถ้วนทั่ว ซึ่งพิเศษกว่าความรู้โดยสมมติบัญญัติ

คำว่า “สัมปชัญญะ” หมายถึง ความรู้สึกตัว หรืออาการรู้ตัวในขณะที่ทำอยู่^{๑๑๐} เช่น รู้ว่าเรากำลังพูดอะไร กำลังคิดอะไร หรือ กำลังทำอะไร พระพุทธศาสนาถือว่า “สัมปชัญญะ เป็นธรรมที่มีอุปการะมากอีกข้อหนึ่ง โดยทั่วไปจะใช้คู่กับ “สติ” เรียกว่า “สติสัมปชัญญะ” โดยถือว่า “สติ” เกิดก่อนทำ พูด และ คิด ส่วน “สัมปชัญญะ” เกิดในขณะที่กำลังทำ พูดและคิด แต่ธรรมทั้งสองนี้จะเกิดควบคู่กันเสมอ

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๓/๑๐๑.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๔๑๖-๔๒๗.

^{๑๐๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, หน้า ๑๑๐.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘.

ในคัมภีร์อรรถกถา ปาฏิวรรค ได้แบ่งสัมปชัญญะออกเป็น ๔ ประการ คือ^{๑๑๑}

๑) สาทถกสัมปชัญญะ คือ ปัญญาที่รู้ทั่วถึงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าวคือ เหตุอันนำมาซึ่งความเจริญก้าวหน้าในทางปฏิบัติ เช่น เมื่อจะทำกิจอันใดอันหนึ่งมีการไปเป็นต้น โยคีจะต้องกำหนดพิจารณาว่า การไปนั้นมีประโยชน์หรือไม่ ไม่ควรที่จะกระทำโดยผลุนผลันทันทีทันใด

๒) สัปายสัมปชัญญะ คือ การรู้ทั่วถึงในสิ่งที่เป็นสัปายะ กล่าวคือ สิ่งที่ควรหรือไม่ควร เช่น เมื่อโยคีจะรู้ว่าสิ่งที่จะกระทำนั้นมีประโยชน์แต่จะต้องพิจารณาลึกลงไปอีกว่า ควรหรือไม่ควร เช่น การเดินไปไหว้พระเจดีย์ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่มีประโยชน์ แต่ในเวลานั้นเป็นเทศกาลซึ่งพุทธบริษัทมารวมตัวกันมากมาย การเดินทางไปไหว้พระเจดีย์ในเวลานั้นจึงจะถือว่าเป็นเวลาที่ไม่เหมาะสมไม่ควรสำหรับนักปฏิบัติเพราะจะทำให้อารมณ์กรรมฐานตกไป

๓) โคจรสัมปชัญญะ คือ การรู้ทั่วถึงในอารมณ์กรรมฐาน เช่น การกำหนดพิจารณารู้อุปาทานชั้น ๕ อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาสำหรับวิปัสสนาโยคี การบริหารอารมณ์สมณะอย่างต่อเนื่องสำหรับสมณะโยคี เช่น ขณะที่โยคิกำลังเจริญวิปัสสนาอยู่นั้น การกระทำอริยาบถต่าง ๆ ควรกำหนดอารมณ์กรรมฐานให้ตลอด

๔) อสมโมหสัมปชัญญะ คือ การรู้อย่างทั่วถึงด้วยอาการที่ไม่หลงเข้าใจผิดคิดว่า เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เช่น ในขณะที่โยคีเดินก้าวไปข้างหน้าหรือก้าวกลับหลัง ก็จะพิจารณาให้รู้ซึ่งถึงสภาวะธรรมตามความเป็นจริงด้วยการกำหนดเหตุปัจจัยของการกระทำนั้น ๆ เช่น ในการเดินก็ต้องกำหนดรู้ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเดินว่า เนื่องจากมีจิตอยากเดินจึงทำให้เกิดจิต-สมุฏฐาน วาโยธาตุเคลื่อนไหว ทำให้เกิดวิญญูรูปขับเคลื่อนโครงกระดูกให้สามารถดำเนินไปข้างหน้าได้^{๑๑๒} เป็นการพิจารณาเห็นอารมณ์ที่ชอบและไม่ชอบ เมื่อเป็นเช่นนี้ได้ถือว่าพิจารณารูปนาม นั้นแสดงว่าได้พิจารณาอริยาบถใหญ่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และพิจารณาอริยาบถย่อยต่าง ๆ นั้นเอง เกิดมีได้เพราะรูป คือ วาโยธาตุ เป็นตัวพัดผันและการพัดผันของวาโยธาตุมีได้เพราะอาศัยจิต (ความคิด) เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น^{๑๑๓}

^{๑๑๑} ปาฏิวรรค อังใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๑๑๓.

^{๑๑๒} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, พระไตรปิฎกนิสสยะ มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๒๔.

^{๑๑๓} ตูรายละเอียดยใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๖๘๕-๖๘๗.

การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ” ย่อมหมายความว่า ทุกอิริยาบถ ที่พระภิกษุกระทำอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการนั่ง การยืน การเดิน การนอน การพูด การนิ่งไม่พูด หรือการกระทำใด ๆ นอกเหนือจากที่กล่าวนี้ พระภิกษุจะกระทำด้วยความรู้สึกตัวเสมอ ไม่มีการลืมหรือเผลอสติ

สติสัมปชัญญะนี้เป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับทุก ๆ คน ผู้ที่ย่อหย่อนในธรรม ๒ ประการนี้ นอกจากตนเองจะประสบความล้มเหลว ขาดความยกย่องนับถือจากผู้อื่นแล้ว ยังทำลายชื่อเสียงเกียรติคุณของสังคมส่วนรวมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ถ้าเป็นพระภิกษุด้วยแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงต่อสถาบันศาสนาทีเดียว ทั้งนี้เพราะพระภิกษุเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของฆราวาสโดยทั่วไป

พระภิกษุที่ย่อหย่อนในธรรมทั้ง ๒ ประการ คือ สติและสัมปชัญญะย่อมไม่สามารถสำรวมอินทรีย์ได้ ไม่สามารถมีอาชีพรวิสุทธิตั้งพร้อมด้วยศีลได้ หรือไม่สามารถสำรวมระวางในเรื่องโคจรและอโคจรได้ ซึ่งนอกจากเป็นทางก่อให้เกิดอภิชฌาและโทมนัสแก่ตัวพระภิกษุเองโดยตรงแล้ว พฤติกรรมของพระภิกษุที่ปรากฏต่อสาธารณชน ย่อมทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนาอีกด้วย ภัยอันเกิดจากการเผลอสตินั้น อาจก่อให้เกิดความเสียหาย ทั้งต่อชีวิต ต่อทรัพย์สิน ทั้งต่อตัวเอง และต่อบุคคลอื่นด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสยืนยันว่า ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์จำเป็นต้องประกอบด้วย “สติสัมปชัญญะ”

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ท่านได้อธิบายต่อไปว่า พระโยคาวจรเหล่าใด ชื่อว่า มีจิตสงบแล้ว เพราะกิเลสสงบด้วย ตทังคปหาน ปัญญาท่านเรียกว่า เนปภัก (ปัญญาเครื่องรักษาตน) ชื่อว่า นิปกา เพราะประกอบด้วยปัญญานั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงญาณเครื่องบริหารกัมมัญฐานแก่ชนเหล่านั้น ด้วยบทว่า เนปภัก นี้

“สตินโนโต จ ฉายิโน” ชื่อว่า มีสติ เพราะสติอันเป็นเหตุไม่ละกัมมัญฐาน ในการยืนการเดิน การนั่ง การนอน เป็นต้น ชื่อว่ามีฉาน^{๑๑๔} เพราะมีฉานมีลักษณะเข้าไปเพ่งอารมณ์ คือไม่มีความต้องการในวัตถุและกิเลสทั้งหลายเป็นโครงกระดูก แล้วพิจารณาถึงโทษของกามนั้น^{๑๑๕} ครั้นละกามทั้งหลายเหล่านั้นแล้วกระทำอุปราสาธสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิให้เป็นบาท แล้วกำหนดนามรูปและปัจจัยแห่งนามรูปนั้น ย่อมเห็นธรรม คือ ชัน ๕ ไม่วิปริต

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๕-๖., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๐-๗๑., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓/๑๖., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๙๔/๑๑๑-๑๑๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๒๓-๙๓๔/๔๔๘., อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๐/๒๗๔., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓-๖๓๘/๔๑๓-๔๒๑.

^{๑๑๕} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๓๑๔.

โดยชอบตามลำดับมีการพิจารณาอุปละ (กลุ่มก้อน) เป็นต้น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น ยินดีในการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยความไม่ประมาท ด้วยการเจริญสมณะและวิปัสสนามีประการ ดังกล่าวแล้ว คือ ไม่ให้คืนและวันล่วงไปด้วยความประมาทในธรรมนั้น ไม่นานนัก ย่อมจะบรรลุ มรรคผลที่ตนยังไม่บรรลุ เข้าถึงนิพพานนั้นดังนี้ เป็นต้น

สำหรับสัมปชัญญะที่จำเป็นในการปฏิบัติวิปัสสนา คือ ธรรมที่ปรากฏควบคู่กับ สติสัมปชัญญะก็คือ ปัญญา ในการฝึกฝนในเรื่องสตินี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญา สัมปชัญญะ หรือ ปัญญา ก็คือ ความรู้ความเข้าใจตระหนักชัดต่อสิ่งที่สติกำหนดไว้แล้วปฏิบัติให้ บรรลุถึงจุดที่มุ่งหมายไว้ พร้อมทั้งปฏิบัติไม่เกิดความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ เช่น การมองเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ความเสื่อมสิ้นไปของชั้น ๕ นั้น แสดงถึงการพิจารณา เข้าใจตามหลักไตรลักษณ์

จากนั้นจึงมีทัศนคติที่เป็นผลเกิดขึ้น คือ การมองและรู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้น ตามภาวะ ของมันเอง เช่นที่ว่า “กายมีอยู่” เป็นต้น ก็หมายถึงรับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่เป็นอย่างนั้นของมันเอง โดยไม่เอาความรู้สึกสมมุติ และยึดมั่นต่าง ๆ เข้าไปสวมใส่ให้มัน ว่าเป็นคน เป็นตัวตน เป็น เขา เป็นเรา หรือกายของเรา เป็นต้น ไม่อิงอาศัยปัจจัยภายนอก และไม่ยึดมั่นสิ่งต่าง ๆ ในโลกด้วย ตัณหาอุปาทาน^{๑๑๖} ดังนี้ เป็นต้น

สำหรับสัมปชัญญะที่จำเป็นในการปฏิบัติวิปัสสนาจึงเป็นการปฏิบัติที่ใช้ความรู้สึกตัวทั่วพร้อมของจิตที่เห็นการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของสังขารทั้งปวง ในคัมภีร์พุทธศาสนา เถรวาท ได้กล่าวว่า การที่ภิกษุเรียนเอาก็มีมาตรฐานอันชอบใจแก่จริตของตนในก็มีมาตรฐาน ๓๘ อย่าง เพื่อสัปปายะ อันเป็นไปกับด้วยประโยชน์ที่กำหนดแล้วอย่างนี้ แล้วถือเอาก็มีมาตรฐานนั้นในเวลา โคจรเพื่อภิกขาจาร

สรุป สติสัมปชัญญะ คือ ความระลึกได้ (การไม่พินเพื่อน) มีการรู้ตัวทั่วพร้อมเป็น ลักษณะ สติย่อมให้กำหนด และให้ระลึกกุศลโดยชอบ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่หลงลืม สติ หมายถึง ความระลึกได้ ความนึกขึ้นได้ ความไม่เผลอ อุกคิตขึ้นได้ การคุมจิตไว้ในกิจ หมายถึง อาการที่จิตนึกถึงสิ่งที่จะทำอะไรได้ นึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดไว้แล้วได้ เป็นอาการที่จิตไม่หลงไม่ลืม ระบยับยัง ใจได้ ไม่ให้เลินเล่อพลั้งเผลอ สติใคร่ครวญคิดทั้งแห่งธรรมที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็น ประโยชน์ สติมีลักษณะแนบชิดอารมณ์ มีหน้าที่ไม่หลงลืม มีประโยชน์ในการระแวดระวังรักษา หรือมีภาวะมุ่งหน้าสู่อารมณ์เป็นงานเฉพาะหน้า มีความจำได้หมายรู้ มันคงเป็นทางดำเนิน หรือมี

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ , หน้า ๘๑๓.

สติปัญญาในกาย เป็นต้น เป็นทางดำเนิน สติ จึงเป็นธรรมมีอุปการะมาก คือทำให้ตื่นตัวอยู่เสมอ เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง สตินั้นหากนำมาใช้กับทางโลกทั่วไปก็ย่อมมีประโยชน์มหาศาลอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการงาน ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ การคิดอ่านย่อมเป็นระบบ จิตย่อมมีสมาธิในการทำ กิจการงานใด ๆ อารมณ์มักจะเป็นปกติ ไม่ค่อยโกรธ เครียด หรือทุกข์ใจอะไรมา ๆ กล่าวโดยรวม คือ ย่อมเกื้อกูลชีวิตประจำวันทางโลกได้อย่างดีซึ่งเป็นประโยชน์ที่เห็นได้ชัดเจน ถ้ารู้เนื่อง ๆ มาก ๆ เข้าจนเป็นมหาสติ ก็จะได้ประโยชน์จากทางธรรมด้วย คือ กายกับใจจดหมายของการรู้จักเพื่อให้ เห็นความจริง อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่ากายและใจของเรานั้นเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ว่าตัวเรา

๑๐๐. สันโดษ

“สันโดษ” คือ ความยินดีในของของตน พอใจด้วยปัจจัย ๔ คือ ฝ้านุ่งห่ม อาหาร ที่นอน ที่นั่ง และยา ตามมีตามได้ การมีความสุขความพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพที่หามาได้ ด้วย ความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน ไม่โลภ ไม่ริษยาใคร^{๑๑๗}

มีธรรมอยู่ ๒ ข้อ คือ “สันโดษ” (ความยินดีในของของตน) กับ “อับปิฉณา” (ความมกน้อย)^{๑๑๘} ซึ่งคนส่วนมากเข้าใจสับสนกันอยู่ จึงเอาธรรม ๒ ข้อนี้ไปรวมกัน คือ ชอบพูดว่า “สันโดษ มกน้อย” เลยทำให้เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า สันโดษ คือ ความมกน้อย เกิดความเข้าใจว่า ธรรม ข้อนี้สอนให้คนเรายากมีอะไรน้อย ๆ และยินดีตามที่ตนมีตนได้ ได้อย่างไรก็พอใจอยู่แค่นั้น เมื่อ เกิดความเข้าใจอย่างนี้แล้วก็มักคิดเลยเถิดไปว่า ธรรมข้อนี้เป็นเครื่องถ่วงความเจริญก้าวหน้าของ ตนและประเทศชาติ บางคนยังเกิดความเข้าใจวิปลาสออกไปถึงขนาดกล่าวว่า พระพุทธศาสนา สอนให้คนเกียจคร้าน ความจริงธรรม ๒ ข้อนี้ มีความหมายตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนี้ “สันโดษ” คือ ความยินดี พอใจในของที่ตนมี และ “อับปิฉณา” คือ ความมกน้อย

ถ้ามีคำถามว่า การที่พ่อแม่รักลูก พอใจในลูกของตนนั้นเป็นสิ่งที่ดีไหม การที่สามีพอใจ ในภรรยาของตนเป็นสิ่งที่ดีไหม ภิกษุรักวัดของตนเป็นสิ่งที่ดีไหม พลเมืองรักชาติบ้านเมืองของตน เป็นสิ่งที่ดีไหม คำตอบก็คือ เป็นสิ่งที่ดีผู้ที่มีความพอใจในของของตน ก็คือ ผู้มีสันโดษ ซึ่งมีสำนวน ในพระพุทธศาสนาท่านใช้ว่า “ยินดีในของที่ตนมี” เมื่อเราพอใจในบุคคลหรือสถาบันใด ๆ แล้ว เราย่อมป้องกันรักษา ทำนุบำรุง และส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น ดังนั้นจึงเห็นว่า สันโดษทำให้ เจริญ ในทางตรงกันข้ามความไม่สันโดษย่อมทำให้เสื่อม เช่น ชายที่มีภรรยาแล้วก็ไม่พอใจใน

^{๑๑๗} ๐.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/๒๗/๘๓.

^{๑๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๖.

ภรรยาตน กลับไปรักหญิงอื่นหรือภรรยาคนอื่น หรือในเรื่องทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนตำแหน่งหน้าที่การงานก็เช่นเดียวกัน ถ้าขาดสันโดษก็อาจเป็นเหตุให้เกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงหรือการรับสินบนได้ ทั้งนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้ทรงสอนให้เราไม่คิดปรับปรุงตนเองให้เจริญก้าวหน้า แต่ทรงสอนให้เราพอใจตามมีตามได้ และแสวงหาโดยสุจริตเท่านั้น พระพุทธศาสนาได้จัด “สันโดษ” เป็นนาถกรรมธรรม คือ ธรรมอันเป็นที่พึงด้วยข้อหนึ่ง เพราะเป็นธรรมที่ช่วยปรับปรุงตัวเราให้เป็นคนขยัน ไม่ดูถูกตนเอง มีความพอใจ และเชื่อมั่นในตนเอง ทั้งป้องกันตัวเองไม่ให้ประพฤติดิฉิลธรรม และกฎหมายได้ด้วย

สันโดษในแง่ที่เป็นธรรมปฏิบัติของภิกษุณั้นแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ^{๑๑๙}

๑) ยถาลาภสันโดษ^{๑๒๐} คือ ยินดีตามที่ได้ หมายความว่า เมื่อได้สิ่งใดมาด้วยความเพียรของตน ก็พอใจในสิ่งนั้น ไม่เดือดร้อนเพราะอยากได้ของที่ไม่ได้ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของคนอื่น ไม่ริษยาคนอื่น

๒) ยถาพลสันโดษ^{๑๒๑} คือ ยินดีตามกำลัง หมายความว่า พอใจเพียงแค่ว่าพอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพ และขอบเขตการใช้สอยของตน ของที่เกินกำลังก็ไม่หวงแหนเสียดาย ไม่เก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือไม่ฝันใช้ให้เป็นโทษแก่ตน

๓) ยถาสารูปสันโดษ^{๑๒๒} คือ ยินดีตามสมควร หมายความว่า พอใจตามที่สมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญของตน เช่น ภิกษุพอใจแต่ของอันเหมาะสมกับสมณสารูป หรือหากได้ของใช้ที่ไม่เหมาะกับตนแต่จะมีประโยชน์แก่ผู้อื่นก็นำไปมอบให้แก่เขา เป็นต้น

สันโดษ ๓ นี้เป็นไปในปัจจัย ๔ แต่ละอย่าง ๆ จึงรวมเรียกว่า สันโดษ ๑๒ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) ยถาลาภสันโดษในจิวร^{๑๒๓} คือ ยินดีตามที่ได้ในจิวร ภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น เมื่อได้รับจิวรซึ่งญาติโยมถวายมาจิวรนั้นจะดีหรือไม่ดีก็ตาม ภิกษุย่อมใช้สอยจิวรนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาจิวรอื่นอีก ถึงแม้จะมีผู้ถวายในภายหลังก็ไม่รับ

^{๑๑๙} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๙๓-๙๕.

^{๑๒๐} พุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๘๑.

^{๑๒๑} พุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๗๖.

^{๑๒๒} พุ.จุ.อ. (ไทย) ๖/-/-/๖๗๖.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๘๙-๙๗.

๒) ยถาพลสันโดษในจีวร คือ ความยินดีตามกำลังในจีวรหรือเครื่องนุ่งห่มของตน เช่น หากภิกษุเป็นผู้มีกำลังน้อย อาหาร หรือชราภาพ ควรที่จะนุ่งห่มจีวรเบา ก็ยินดีใช้สอยจีวรเช่นนั้น แม้จะได้รับจีวรอย่างหนา คุณภาพดี ก็ไม่หวงแหนเอาไว้ แต่นำไปถวายภิกษุอื่น

๓) ยถาสารูปสันโดษในจีวร คือ ความยินดีตามสมควรในจีวรนั้น เช่น การที่ภิกษุได้รับจีวรที่มีคุณภาพดี และราคาแพงหรือได้รับบาตรคุณภาพดีและราคาแพง ภิกษุรูปนั้นจึงมีความคิดว่า จีวรและบาตรนี้ย่อมสมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน หรือ ผู้เป็นพหูสูต หรือผู้อาพา หรือผู้มีลาภน้อย จึงนำไปถวายแก่ผู้สมควร ไม่เก็บไว้ใช้เอง หรือเปลี่ยนเอาจีวรเก่าของพระเถระมาใช้สอยแทน

๔) ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาต^{๑๒๔} คือ ความยินดีตามได้ในบิณฑบาต เช่น เมื่อภิกษุออกบิณฑบาต ไม่ว่าจะได้รับอาหารดีเลวอย่างไรก็ตาม ย่อมยินดีบริโภคอย่างนั้น ไม่ต้องการอย่างอื่นอีก ถึงจะได้ก็ไม่รับ

๕) ยถาพลสันโดษในบิณฑบาต คือ ความยินดีตามกำลังในบิณฑบาต เช่น เมื่อภิกษุได้รับบิณฑบาตที่เหมาะสมกับสุขภาพร่างกายของตน ก็ยินดีในบิณฑบาตนั้น ไม่เที่ยวพ่งเล็งหรือแสวงหาบิณฑบาตอื่นอีก หรือแม้ได้รับถวายบิณฑบาตที่ดี แต่ไม่เหมาะสมกับสุขภาพของตน ก็ไม่หวงแหนไว้ แต่นำไปถวายภิกษุอื่น

๖) ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาต คือ ความยินดีตามสมควรในบิณฑบาต ภิกษุบางรูปมีบุญมาก ได้รับบิณฑบาตอันประณีตจำนวนมาก ก็แบ่งถวายแก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย หรือผู้อาพา ตนเองบริโภคส่วนที่เหลือ^{๑๒๕}

๗) ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะ^{๑๒๖} คือ ความยินดีตามที่ได้ในเสนาสนะ ภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อญาติโยมถวายเสนาสนะให้ แม้ว่าเสนาสนะนั้นจะเป็นเพียงเครื่องปูลาดที่มีคุณภาพต่ำ มีราคาถูกก็ตาม ย่อมยินดีตามที่ได้นั้น

๘) ยถาพลสันโดษในเสนาสนะ คือ ความยินดีตามกำลังในเสนาสนะ เช่น เมื่อภิกษุได้รับเสนาสนะที่ใช้แล้วเกิดความสบายเหมาะสมกับสุขภาพร่างกายของตน ก็พอใจใช้เสนาสนะนั้น แม้ว่าจะเป็นของเก่า หรือของไม่มีราคา ก็มีความยินดีที่จะใช้สอยไม่ไปเที่ยวแสวงหาเสนาสนะอื่นอีก

๙) ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ คือ ความยินดีตามสมควรในเสนาสนะที่ดีมาก มีถ้ำและมณฑป (เรือนยอดที่มีรูปสี่เหลี่ยม) เป็นต้น ก็ยกให้แก่พระเถระผู้บวชนานภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย หรือผู้อาพาเสีย ส่วนตนเองก็ยินดีอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งซึ่งสมควรแก่ตน เมื่ออยู่ในเสนาสนะ

^{๑๒๔} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๙๗-๑๐๐.

^{๑๒๕} อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๘๙.

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๑๐๑-๑๐๒.

ใดเกิดความง่วงเหงาหาวนอน หรือเกิดอกุศลวิตก (ความตริกลงในเรื่องกาม ความพยาบาท ความเบียดเบียน) ขึ้น ก็ไม่อยู่ในเสนาสนะนั้นอีกต่อไป เลือกอยู่ในที่ที่เกิดความง่วงเหงาหาวนอน และไม่เกิดอกุศลวิตก มีที่แจ้งและโคนไม้ เป็นต้น

๑๐) ยถาสันโดษในคิลานปัจฉัย^{๑๒๗} คือ ความยินดีตามที่ได้ในคิลานปัจฉัย (ปัจฉัยสำหรับคนไข้หรือยารักษาโรค) ภิกษุเมื่อได้คิลานปัจฉัยอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ว่าเลวหรือดีอย่างไร ก็ยินดีต่อคิลานปัจฉัยนั้น ๆ ไม่ต้องการอย่างอื่นอีก ถึงแม้ว่าจะได้ก็ไม่รับ

๑๑) ยถาพลสันโดษในคิลานปัจฉัย คือ ความยินดีตามกำลังในคิลานปัจฉัย ได้คิลานปัจฉัยอย่างใดเป็นที่สบายแก่ตน ก็ยินดีต่อคิลานปัจฉัยนั้น เช่น ภิกษุอาพาธ จำเป็นต้องไชยา คือ น้ำมัน เมื่อได้มาก็มีความยินดี พอใจในน้ำมันที่ได้มานั้น แต่หากได้ยาอื่น เช่น น้ำอ้อยมา ก็ไม่หวงแหนไว้ นำไปถวายแด่ภิกษุอื่น

๑๒) ยถาสารูปสันโดษในคิลานปัจฉัย คือ ความยินดีตามสมควรในคิลานปัจฉัย ได้แก่ตนเห็นว่าคิลานปัจฉัยที่ดี มีเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น ย่อมสมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย หรือผู้อาพาธ จึงยกคิลานปัจฉัยที่ดีนั้นให้แก่ภิกษุเหล่านั้นเสีย

จากรายละเอียดในสันโดษ ๑๒ ประการที่ยกมากล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า สันโดษแตกต่างกับความมกน้อย เพราะสันโดษไม่มีการจำกัดว่ามกน้อยเท่าใด แต่ให้ยินดีในสิ่งที่ได้มา ไม่ว่าจะมากหรือน้อย หรือดีเลวอย่างไรก็ยินดีทั้งนั้น สิ่งใดก่อให้เกิดความสบายแก่ตน ก็ยินดีต่อสิ่งนั้น สิ่งใดสมควรแก่ตน ก็ยินดีต่อสิ่งนั้น อย่างไรก็ตาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกย่องว่า ภิกษุผู้มีบริวาร ๘ เท่านั้น เป็นผู้สันโดษ ส่วนพระภิกษุที่มีบริวารมากกว่านี้ ไม่ถือว่าสันโดษ

บริวารทั้ง ๘ อันได้แก่ สบง จีวร สังฆาฏิ บาตร มิตโกน หรือมิตดัดเล็บ เข็ม ประคดเอว และกระบอกกรองน้ำนี้ สามารถใช้เป็นเครื่องบริหารกายก็ได้ เป็นเครื่องบริหารท้องก็ได้ ยกตัวอย่าง เช่น จีวร ถ้าภิกษุใช้นุ่งห่ม จีวรก็ได้ชื่อว่า เป็นเครื่องบริหารกาย แต่ถ้าใช้จีวรกรองน้ำ จีวรก็ได้ชื่อว่า เป็นเครื่องบริหารท้อง

ส่วนบาตรนั้น ถ้าใช้ตักน้ำสรง และประพรมกุฎิ ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย ถ้าใช้บิณฑบาต ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้อง

สำหรับมิตโกน ถ้าใช้ปลงผมหรือดัดเล็บ ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย แต่ถ้าใช้ปอกผลไม้สำหรับฉัน ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้อง

^{๑๒๗} ๐.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/๒๗/๘๓.

แม้เพิ่มถ้าใช้เย็บจีวร ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย แต่ถ้าใช้จิ้มผลไม้ หรือขนมเพื่อฉัน ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้อง

ประคดเอว ถ้าใช้คาดเอว ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย แต่ถ้าใช้มัดอ้อย ย่อมเป็นเครื่องบริหารท้อง

กระบอกกรองน้ำ ถ้าใช้กรองน้ำอาบ หรือนำมาประพรมเสนาสนะ ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย แต่ถ้าใช้กรองน้ำดื่มย่อมเป็นเครื่องบริหารท้อง

การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรเป็นเครื่องบริหารกาย ด้วยบิณฑบาตเป็นเครื่องบริหารท้องเช่นนี้ คำว่า “จีวร” ย่อมหมายถึง “ไตรจีวร” อันประกอบด้วย สบง จีวร และสังฆาฏิ ซึ่งใช้พันกาย แล้วคาดให้แน่นด้วยประคดเอว^{๑๒๘} ดังนั้นจีวรจึงได้ชื่อว่า เป็นเครื่องบริหารกายส่วนบริวารอื่น ๆ ก็รวมกันใส่ไว้ในบาตร เมื่อจะเดินทางไปแห่งใดก็คล้องบาตรนั้น ไว้ที่จงอยปาก ครั้นถึงเวลาเช้าก็ถือบาตรนั้นออกเดินบิณฑบาตเพื่อยังชีวิต ด้วยเหตุนี้บิณฑบาต จึงได้ชื่อว่า เป็นเครื่องบริหารท้อง ด้วยเหตุนี้ เมื่อภิกษุเพียงแต่สะพายบาตรใบเดียว ก็สามารถไปทุกทิศทุกภาค เปรียบเสมือนกับปีกก็สามารถไปได้ทั่วทุกหนทุกแห่ง ภิกษุผู้สันโดษย่อมบริโภคนเสนาสนะอันเจียบบ้างได้ตามที่ปรารถนา ไม่ว่าจะเป็นในป่า โคนไม้ ซอกเขา ชะง่อนผา ในถ้ำ ป่าช้า ป่าชุก ที่โล่งแจ้ง หรือลอมฟาง เป็นต้น โดยไม่มีห่วงใยในสิ่งใด ๆ

จากพระธรรมเทศนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตรัสกับพระเจ้าอชาตศัตรู ย่อมทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเข้าพระทัยดีว่า นักบวชที่แท้จริงในพระพุทธศาสนานั้น จะต้องบวชเพื่อละกาม และประพฤตินิพพานจรรยา เพื่อสั่งสมบุญบารมี เพื่อเป็นเป้าหมายในการบวชเมื่อบวชแล้วจะต้องปฏิบัติตามข้อปฏิบัติทั้ง ๖ หัวข้อโดยบริบูรณ์บริสุทธ์ เพราะการปฏิบัติตามข้อปฏิบัติทั้งหมดนี้ จะเป็นปัจจัยของการบรรลุสัมมาสัมพุทธผลที่ละเอียดประณีตยิ่งขึ้นไปอีก^{๑๒๙}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสรรเสริญความสันโดษไว้ว่า “ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างเยี่ยม” หมายความว่า ความยินดีในของของตนนั้นเป็นทรัพย์อันประเสริฐ เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ส่วนความไม่ยินดีในของของตนนั้น เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อนเสียหายหรือเสื่อมทรามอย่างยิ่ง ดังเช่น พระเวทพัตที่ขาดความสันโดษ ไม่รู้จักประมาณตนว่า ยังไม่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลเลย เมื่อเห็นพระอรหันตสาวกอุปนิสัยได้รับความเคารพสักการะมากกว่าตน ก็เกิดความริษยาเร้าร้อนใจ ทำให้หลงลืมการบำเพ็ญสมณธรรม กลับไปทะเลาะ

^{๑๒๘} ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๘๙-๙๓.

^{๑๒๙} พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), **พระแท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๑.

ทะยานหวังให้มีผู้คนมาเคารพสักการะตนมาก ๆ เผื่อคิดวางแผนการร้ายต่าง ๆ จนต้องก่อกรรมทำเข็ญถึงกับถูกธรณีสูบในที่สุด ก็เพราะขาดสันโดษนี้เอง เมื่อภิกษุเป็นผู้สันโดษ จิตย่อมคลายความกังวล และความยึดมั่นถือมั่น ย่อมมีความยินดีตามมีตามได้ จึงสามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความเพ่งเล็งในโลกได้^{๑๓๐}

สามัญญผลเบื้องกลางพระองค์ทรงแสดงการสำรวมระวังในอินทรียทั้ง ๖ ด้วยการไม่สอดส่ายส่งออกไปกระทบกับกามคุณอันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ไม่จำเป็น เพราะเมื่อไม่เกิดผัสสะ หรือเมื่อผัสสะดับ จึงดับเวทนาได้ อันเป็นไปตามปฏิจกสมุปปาตธรรมฝ่ายนิโรธวารหรือฝ่ายดับทุกข์ ในความเป็นจริงภิกษุย่อมไม่สามารถสำรวมได้ตลอดเวลา เพราะต้องมีการกระทบกันบ้างเป็นธรรมดาในการดำเนินกิจวัตรที่ประกอบด้วยความสำรวมแล้วก็ตาม ดังนั้นเมื่อเกิดการกระทบหรือเกิดการผัสสะกันแล้ว ก็ให้มีการสังวร สำรวมไม่ให้ยินดีในร้าย ในเวลาที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ หรือการวางเฉย หรือไม่พัวพันเสีย กล่าวคือ ยังมีความระวังไม่ให้กิเลสครอบงำใจ ในเวลารับรู้อารมณ์ทางอินทรียทั้ง ๖ ทรงแสดงสติสัมปชัญญะเพื่อให้ระลึกรู้โดยชอบ สติใคร่ควรผูกติดทั้งแห่งธรรมที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ สติมีลักษณะแนบชิดอารมณ์ มีหน้าที่ไม่หลงลืม มีประโยชน์ในการระแวงระวังรักษา หรือมีภาวะมุ่งหน้าสู่อารมณ์เป็นงานเฉพาะหน้า มีความจำได้หมายรู้ มั่นคงเป็นทางดำเนิน การเข้าใจว่ากิเลสเกิดขึ้นได้อย่างไร จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติขจัดกิเลสได้ง่ายขึ้น กิเลสจะเกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ เมื่อใดขาดสติควบคุมที่ใดที่หนึ่งในทวารนี้ ภิกษุก็สามารถตกเป็นเหยื่อของ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และกิเลสอื่น ๆ ได้ง่าย และพระองค์ทรงแสดงสันโดษ โดยมีเป้าประสงค์เพื่อขจัดเกลากิเลส โดยภิกษุจักดำรงตนอยู่ในอริยวงศ์อันเป็นของเก่าแก่ ๓ ประการ คือ ความสันโดษในจีวร ๑ ความสันโดษในบิณฑบาตร ๑ และความสันโดษในเสนาสนะ ๑

๑๐ "Ā"๐

หลักธรรมของสามัญญผลสูตร ก็คือ หลักการและเป้าหมายอันเป็นอุดมการณ์สูงสุดของพระพุทธศาสนา หลักการนั้นประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนเป้าหมายอันเป็นอุดมการณ์สูงสุดก็คือ ความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทานอรรถาธิบายหลักการไว้โดยละเอียด และการปฏิบัติตามหลักการโดยบริบูรณ์บริสุทธิ์นั้น ผู้ปฏิบัติจะได้บรรลุเป้าหมายอย่างแน่นอน ทรงแสดงไว้ชัดเจนถึงลำดับแห่งการทำจิตให้บริสุทธิ์ พร้อมทั้ง

^{๑๓๐} พระภิกษุภิกษุคุณ (เผด็จ ทตตชีโว), พระแท้, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิธรรมกาย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๐.

การเกิดผลแต่ละขั้นที่เนื่องมาจากการประกอบเหตุ โดยเริ่มจากการรักษาศีลให้บริบูรณ์บริสุทธิ์ การสำรวมระวังอินทรีย์ การมีสติสัมปชัญญะและสันโดษ เมื่อสามารถปฏิบัติคุณธรรมเหล่านี้ได้ บริบูรณ์บริสุทธิ์อย่างแท้จริง แล้วลงมือทำสมาธิ ย่อมละนิวรณ์ได้ เมื่อละนิวรณ์ได้แล้ว จิตย่อมเป็นสมาธิมันยิ่งขึ้น ย่อมสามารถบรรลุฌานไปตามลำดับ จากปฐมฌานถึงจตุตถฌาน เมื่อจิตเป็นสมาธิมันยิ่งขึ้น ย่อมบรรลุวิชา ๘ และความหลุดพ้นในที่สุด ดังนั้นการศึกษาหลักธรรม และหลักปฏิบัติ เพื่อขจัดกิเลสในสามัญญผลสูตรจึงมีความน่าสนใจ อันจะเป็นบาทฐาน และประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนา